

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการเรียนรู้แหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชน : พื้นที่ตำบลบางกะจะ จังหวัดจันทบุรี” ครั้งนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลหลักการ เอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยดังนี้

1. การท่องเที่ยว
  - 1.1 การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
  - 1.2 การท่องเที่ยวโดยชุมชน
  - 1.3 การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน
2. การเรียนรู้
  - 2.1 ความหมายการเรียนรู้
  - 2.2 แนวคิดการเรียนรู้
  - 2.3 การสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง
  - 2.4 การเรียนรู้ทางสังคม
  - 2.5 การเรียนรู้ของผู้ใหญ่
  - 2.6 การเรียนรู้ของชุมชน
  - 2.7 การเรียนรู้รูปแบบใหม่
  - 2.8 แนวการจัดการศึกษาไทยในปัจจุบัน
  - 2.9 บทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบรูปแบบการจัดการศึกษาของประเทศต่างๆ
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 3.1 งานวิจัยต่างประเทศ
  - 3.2 งานวิจัยในประเทศ

การท่องเที่ยว

การท่องเที่ยว จะเกิดขึ้นได้จะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ ความตั้งใจ (Purpose) การเดินทาง (Travel) และจุดหมายปลายทาง (Destination) ซึ่งการเดินทางเป็นพาหนะที่ทำให้วงจรของการท่องเที่ยวสมบูรณ์ กล่าวได้ว่าการเดินทางทำให้เกิดการท่องเที่ยว (สุภาพร มากแจ้ง. 2534 : 2) ในขณะเดียวกัน ยังต้องเป็นการเดินทางตามเงื่อนไขสากล 3 ประการ คือ 1) การเดินทางจากสถานที่อยู่อาศัยเป็นประจำ ไปยังสถานที่อื่นๆ เป็นการชั่วคราว 2) การเดินทาง

ผู้เดินทางจะต้องเดินทางด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่เป็นการถูกบังคับ และ 3) การเดินทางเพื่อวัตถุประสงค์ใดๆ ก็ตาม ที่ไม่ใช่เดินทางเพื่อประกอบอาชีพหรือหารายได้ (ศรีญา วรากุลวิทย์. 2546 : 2) กล่าวได้ว่าการท่องเที่ยว คือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการด้านบริการและการอำนวยความสะดวก เพื่อให้เกิดความสุขสบายในการเดินทาง (Pond. 1993 : 35) หรือหมายถึง การจัดกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความประทับใจ และความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว (Mill. 1990 : 359) ทั้งนี้ การท่องเที่ยวยังเป็นกระบวนการนันทนาการรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นระหว่างเวลาว่าง ที่มีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง (สมบัติ กาญจนกิจ. 2544 : 18) และการท่องเที่ยวเป็นหนึ่งในกิจกรรมต่างๆ ที่ทำในเวลาว่าง แต่จะแตกต่างจากนันทนาการตรงที่เวลานันทนาการจะเป็นกิจกรรมในยามว่างที่มักกระทำที่บ้านหรือใกล้บ้าน ในขณะที่การท่องเที่ยวมักมีระยะทางเข้ามาเกี่ยวข้อง อาจจะมีการพักค้างคืน และมักจะมีกิจกรรมนันทนาการสู่ปลายทางนั้นๆ (พลอยศรี โปราณนถ. 2540 : 12) นอกจากนี้ การท่องเที่ยวยังเป็นกระบวนการทางสังคมและเศรษฐกิจที่เป็นระบบ ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก 3 ด้านคือ แหล่งท่องเที่ยว บริการการท่องเที่ยว และตลาดการท่องเที่ยว โดยในแต่ละองค์ประกอบย่อยๆ ที่มีความสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลกัน ความแตกต่างของรูปแบบการท่องเที่ยวจึงอยู่ที่องค์ประกอบย่อยและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนั่นเอง (สมบัติ กาญจนกิจ. 2544 : 87 - 88) ซึ่งภายในระบบการท่องเที่ยวนี้ ยังเป็นผลรวมของกิจกรรมที่เกิดจากการผสมผสานในการให้บริการต่างๆ แก่นักท่องเที่ยว เช่น สินค้าท่องเที่ยว หรือสถานที่ท่องเที่ยว การคมนาคมขนส่ง ข้อมูลข่าวสารและบริการ ความปลอดภัย และการอำนวยความสะดวกในการเข้าออกเมือง องค์ประกอบด้านโครงสร้างพื้นฐาน (วรรณ วลัยวานิช. 2546 : 23) และการสนับสนุนจากรัฐกิจท่องเที่ยวต่างๆ เช่น การจัดที่พัก ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก การจูงนำเที่ยว เป็นต้น (สุทธิธิ์ ชูชาติ. 2546 : 2) โดยความสัมพันธ์ซึ่งเกิดขึ้นจากความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันระหว่างนักท่องเที่ยว เจ้าของแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยว ชุมชนท้องถิ่นในแหล่งท่องเที่ยว และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (พิมพรรณ สุจารินพงศ. 2549 : 6)

ปัจจัยที่มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ 1) ปัจจัยภายใน หมายถึง ปัจจัยของท้องถิ่นและของแหล่งท่องเที่ยว ที่ทำให้เกิดการท่องเที่ยว ได้แก่ ทรัพยากร การท่องเที่ยว ความปลอดภัย โครงสร้างพื้นฐานหลัก สิ่งอำนวยความสะดวก สินค้าของที่ระลึก การโฆษณา เผยแพร่ และการประชาสัมพันธ์ รวมถึงภาพลักษณ์ของประเทศ เป็นต้น 2) ปัจจัยภายนอก หมายถึง สภาวะการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของสภาวะการณ์นั้นที่มีผลต่อกิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งถือเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้นักท่องเที่ยวว่าจะได้ท่องเที่ยวในสถานที่ต่างๆ ได้อย่างมีความสุข เกิดความพึงพอใจ และสามารถสร้างความประทับใจให้เกิดแก่นักท่องเที่ยวได้ ได้แก่ สภาวะเศรษฐกิจและการเมืองของโลก ความนิยมในการท่องเที่ยว การขยายเส้นทางคมนาคม และการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมือง เป็นต้น

ปัจจุบันเกิดการท่องเที่ยวขึ้นหลากหลายรูปแบบแตกต่างกัน ซึ่งสามารถจำแนกประเภทของการท่องเที่ยวที่ชัดเจนและเป็นหมวดหมู่ (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548 : 10) ได้ดังนี้

1. การแบ่งประเภทการท่องเที่ยวตามสภาพภูมิศาสตร์การเดินทาง สามารถแบ่งได้เป็นรูปแบบย่อยได้ 2 รูปแบบคือ การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ (International Tourism) และการท่องเที่ยวภายในประเทศ (Internal Tourism)
2. การแบ่งประเภทการท่องเที่ยวตามวัตถุประสงค์ของการเดินทาง สามารถแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบคือ การท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อน (Leisure Tourism) การท่องเที่ยวเพื่อธุรกิจ (Business Tourism) และการท่องเที่ยวเพื่อความสนใจพิเศษ (Special Interest Tourism) สามารถแบ่งเป็นรูปแบบย่อยได้ 4 รูปแบบคือ การท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ (Natural Tourism) การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism) การท่องเที่ยวเชิงกีฬาและบันเทิง (Sport and Entertainment Tourism) การท่องเที่ยวเชิงธุรกิจและประชุมสัมมนา (Business and Convention Tourism)
3. การแบ่งประเภทของการท่องเที่ยวตามลักษณะการเดินทาง สามารถแบ่งได้ 2 รูปแบบคือ การท่องเที่ยวแบบกลุ่มเหมาจ่าย (Group Inclusive Tourism - GIT/All Inclusive Tourism-AIT) และการท่องเที่ยวแบบอิสระ (Free Individual Tourism-FIT)
4. การแบ่งประเภทการท่องเที่ยวตามการตลาด แบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ การท่องเที่ยวตลาดหรูหรา (Elite Market Tourism) และการท่องเที่ยวตลาดมวลชน (Mass Market Tourism)
5. การแบ่งประเภทการท่องเที่ยวตามการจัดการ แบ่งได้เป็น 2 รูปแบบคือ การท่องเที่ยวแบบประเพณีนิยม (Conventional Tourism) และการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (Sustainable Tourism) สามารถแบ่งย่อยได้ 2 รูปแบบคือ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Cultural Tourism)

หากจะกล่าวถึง “ทรัพยากรท่องเที่ยว” (Tourism Resources) หมายถึงสิ่งดึงดูดใจให้ผู้คนเดินทางมาเยือนท้องถิ่นนั้น ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเอง โดยธรรมชาติ และสิ่งที่มีคุณค่าที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งเทศกาลและงานประจำปีที่มีอยู่ในท้องถิ่น ดังนั้นทรัพยากรท่องเที่ยวจึงหมายถึงรวมถึง สถานที่ท่องเที่ยว กิจกรรม และวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น (วิวัฒน์ชัย บุญยภักดิ์. 2530 : 10) และส่วน “แหล่งท่องเที่ยว” (Tourism Attraction Place) คือแหล่งที่เป็นจุดหมาย (Destination) ของการท่องเที่ยว ซึ่งหมายถึงพื้นที่รองรับนักท่องเที่ยวที่มีทรัพยากรเป็นสิ่งดึงดูดใจของนักท่องเที่ยว ในขณะเดียวกันสามารถแบ่งทรัพยากรการท่องเที่ยวออกเป็น 3 ประเภทคือ 1) ประเภทธรรมชาติ ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสวยงาม เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ภูเขา น้ำตก ถ้ำ อุทยานแห่งชาติ เป็นต้น 2) ประเภทโบราณวัตถุสถานและศาสนา ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือศาสนา เช่น วัด โบราณสถาน ชุมชนโบราณ พิพิธภัณฑ์ กำแพงเมือง อนุสาวรีย์ เป็นต้น 3) ประเภท

ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรม ซึ่งเป็นทรัพยากรท่องเที่ยวในลักษณะของพิธี งานประเพณี ความเป็นอยู่ วิถีชีวิต เช่น สภาพชีวิตในชนบท สินค้าพื้นเมือง ไร่ สวน พืช ผลไม้ เป็นต้น (วินิจ วิจารณ์. 2532 : 70) นอกจากนี้ การท่องเที่ยวจะบรรลุวัตถุประสงค์ได้นั้น ทรัพยากรท่องเที่ยว หรือแหล่งท่องเที่ยวจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ที่เรียกกันว่า “3As” ซึ่งประกอบด้วย 1) สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว (Attraction) ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อาจเป็นสิ่งดึงดูดที่เกี่ยวกับสถานที่ (Sites) หรือจากเหตุการณ์ (Events) ก็ได้ 2) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) หรือการบริการที่ให้นักท่องเที่ยวได้รับความสำราญ จากแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ ปัจจัยพื้นฐาน เช่น ระบบสื่อสาร ระบบการขนส่ง ระบบสาธารณูปโภค เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า การสุขภาพ เป็นต้น และปัจจัยด้านสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ที่พัก ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก บริการรถเช่า บริการนำเที่ยว เป็นต้น 3) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว (accessibility) โดยมีเส้นทางคมนาคมที่สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว สามารถติดต่อเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวบริเวณใกล้เคียง รวมถึงมีระบบการขนส่ง (Transport) เพื่อเดินทางเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยวได้สะดวกและปลอดภัย เป็นต้น (วินิจ วิจารณ์. 2532 : 71) นอกจากนี้ ยังได้มีการเพิ่มองค์ประกอบอีกหนึ่งประการที่สำคัญ คือ ความเป็นมิตรไมตรีจากเจ้าของท้องถิ่น (Amity) (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548 ก : 69) จึงเป็นที่มาของ “4As”

การจัดการท่องเที่ยว โครงการศึกษาวิจัยการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2541 : 123) ได้อธิบายความหมายของ “การจัดการท่องเที่ยว” ว่า หมายถึง การกระทำอย่างมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎี และแนวคิดที่เหมาะสม ยิ่งไปกว่านั้น ยังคงต้องคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง รวมทั้งข้อจำกัดต่างๆ ของสังคมและสภาพแวดล้อม การกำหนด แนวทาง มาตรการ และแผนปฏิบัติการที่ดี ต้องคำนึงถึงกรอบความคิดที่ได้กำหนดไว้ มิฉะนั้นแล้ว การจัดการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไรทิศทางและประสบความสำเร็จได้ในขณะเดียวกัน ได้เสนอ หลักการบริหารจัดการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

1. ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดศักยภาพ การพัฒนาการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยพิจารณาจากที่ตั้ง กิจกรรม ความพร้อม และความต้องการของชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวในรูปของการเป็นคณะกรรมการ การรับผิดชอบ ดำเนินการ การสนับสนุนภาครัฐ เป็นต้น

2. องค์กรต่างๆ ในพื้นที่ เช่น สถานตำบล องค์กรบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการสนับสนุนแผนงาน โครงการ และกิจกรรมที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว รวมทั้งการสนับสนุนการดำเนินการองค์กรประชาชนอื่นๆ

3. ธุรกิจการท่องเที่ยว องค์กรท้องถิ่น องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม และรัฐมีหน้าที่จะต้องทำงานร่วมกันอย่างเสมอภาคกัน

4. ประชาชนในท้องถิ่นจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการต่างๆ จะมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ (Local Participation)

การพิจารณาการจัดการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ (System Approach) และบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายนั้น จำเป็นต้องพิจารณาระบบย่อย (Subsystems) และองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยว บทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบ และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น รวมถึงการพิจารณาสภาพแวดล้อมของระบบการท่องเที่ยวด้วย ซึ่งระบบการท่องเที่ยว (Tourism System) ที่สำคัญจำแนกได้เป็น 3 ระบบ (มนัส สุวรรณ และคณะ. 2544 : 6) คือ

1. ทรัพยากรการท่องเที่ยว (Tourism Resource) ประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยว ส่วนใหญ่จะหมายถึงสภาพทางกายภาพของทรัพยากร อาจเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติหรือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ตลอดจนวัฒนธรรมของชุมชนและท้องถิ่น

2. การบริการการท่องเที่ยว (Tourism Service) ได้แก่ การให้บริการเพื่อการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่หรือกิจกรรมที่มีผลเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของพื้นที่นั้นๆ

3. การตลาดการท่องเที่ยว (Tourism Marketing) เป็นส่วนของความต้องการในการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และประชาชนในพื้นที่ ซึ่งหมายรวมถึงกิจกรรม รูปแบบหรือกระบวนการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในพื้นที่

การวางแผนและจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่ใดๆ ต้องมีการพิจารณาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยว โดยกำหนดมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวที่ผ่านการตรวจสอบทั้งกระบวนการด้วยดัชนีชี้วัด (Indicators) ที่ครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างครบถ้วน ซึ่งจะต้องมีประเด็นสำคัญ 7 มิติ ได้แก่ 1) ลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย ที่ตั้ง การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความสมบูรณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยว 2) การรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย การจัดการขยะมูลฝอย คุณภาพน้ำ อากาศเสียง และความเปราะบางด้านสิ่งแวดล้อม 3) เศรษฐกิจสังคม ประกอบด้วย ผลประโยชน์ชุมชน ความสามารถในการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วมของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนและวัฒนธรรม 4) ศิลปวัฒนธรรม ประกอบด้วย คุณค่าทางอัตลักษณ์ ภูมิปัญญาและองค์ความรู้ สุนทรียศาสตร์ ประวัติศาสตร์และสังคม 5) ประวัติศาสตร์และโบราณคดี ประกอบด้วย คุณค่าทางสุนทรียภาพ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี คุณค่าทางวิชาการและการศึกษา คุณค่าทางสังคม ขนาด สภาพกายภาพในปัจจุบันและความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ 6) คุณค่าทางการเรียนรู้และการศึกษา ประกอบด้วย ผลประโยชน์และการคุ้มค่าในการเรียนรู้วิธีการเผยแพร่เนื้อหาความรู้ การปรับปรุงปัจจัย และด้านกระบวนการให้ความรู้อย่างต่อเนื่อง 7) การบริหารจัดการ ประกอบด้วย ประสิทธิภาพของการใช้

ทรัพยากรและพลังงาน การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกความปลอดภัย บุคลากร งบประมาณ ระเบียบ ข้อบังคับ และการให้ความรู้สร้างจิตสำนึกในคุณค่าของการท่องเที่ยว (มนัส สุวรรณ และคณะ. 2544 : 47) นอกจากนี้ ยังต้องมีการพิจารณาองค์ประกอบที่สำคัญเพิ่มเติม คือ การประเมินความสามารถที่จะรับได้ของพื้นที่ซึ่งสามารถพิจารณาใน 3 ประเด็น คือ 1) ความสามารถที่จะรับได้เชิงกายภาพ (Physical Carrying Capacity) คือแหล่งท่องเที่ยวที่มีสภาพทางกายภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวตามความประสงค์ 2) ความสามารถที่จะรับได้ทางสังคม (Social Carrying Capacity) คือสถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวกของสถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งสถานที่ท่องเที่ยวแต่ละลักษณะจะมีข้อจำกัดที่แตกต่างกันไป 3) ความสามารถที่จะรับได้เชิงนิเวศ (Ecological Carrying Capacity) คือสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติในแต่ละบริเวณใกล้เคียงกับสถานที่ที่จะได้รับการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยาที่เกิดจากการพัฒนาสถานที่ดังกล่าวให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เพราะการพัฒนาสถานที่ใดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอาจต้องมีการสูญเสียทรัพยากรบ้างไม่มากก็น้อย แต่ต้องมีความคุ้มค่ากับการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

ดังนั้น การจัดการท่องเที่ยวคือ การกระทำอย่างมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎี และแนวคิดที่เหมาะสม ยิ่งไปกว่านั้นต้องคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง รวมทั้งข้อจำกัดต่างๆ ของสังคม และสภาพแวดล้อม การกำหนดแนวทาง มาตรการ และแผนปฏิบัติที่ดีต้องคำนึงถึงกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ มิฉะนั้นการจัดการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไรทิศทางและอาจประสบความล้มเหลว

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน มีบทบาทแรกเริ่มมาจากการประชุมนานาชาติด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแบบยั่งยืน(The Globe'90 Conference) ที่บริติชโคลัมเบีย เมืองแวนคูเวอร์ ประเทศแคนาดา เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2533 โดยตัวแทนจากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว รัฐบาลองค์กรรัฐและเอกชน รวมถึงสถานการศึกษา ได้ร่วมกันพิจารณาถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมในการทำให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยได้ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism) ว่าหมายถึง การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่างๆของอนุชนรุ่นหลัง การท่องเที่ยวนี้มีความหมายรวมถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและขบวนการทางระบบนิเวศได้ด้วย (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2542 : 210) ในทำนองเดียวกันอาจหมายถึง การพัฒนาและจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสุนทรียภาพ ใช้ทรัพยากรอันทรงคุณค่าอย่างชาญฉลาด สามารถรักษาเอกลักษณ์

ทางธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ให้นานที่สุด เกิดผลกระทบน้อยที่สุด และใช้ประโยชน์ให้นานที่สุด (ราไพพรรณ แก้วสุริยะ. 2543 : 118 - 119) และอาจเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะจุดหมายปลายทางจะเป็นที่ใด จะเป็นกลุ่มใหญ่ (Mass Tourism) หรือกลุ่มเล็ก ทั้งในเมืองและในชนบท (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548 : 6) ซึ่งในปัจจุบันนี้รูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนนี้ ได้พัฒนามาจากการท่องเที่ยวทางเลือก 2 ประเภทคือ 1) การท่องเที่ยวเชิงสังคม วัฒนธรรม ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่เน้นให้สัมผัสกับทรัพยากรการท่องเที่ยวด้านสังคมและวัฒนธรรม โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม 2) การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวที่เน้นพื้นที่ศึกษาในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติให้ความสำคัญด้านสังคมและวัฒนธรรมน้อยกว่าการท่องเที่ยวธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Fennell. 1999 : 26 - 27)

นอกจากนี้ การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนควรมีลักษณะดังนี้คือ 1) เป็นการท่องเที่ยวที่มีความต่อเนื่อง (Continuity) หมายถึงความต่อเนื่องของทรัพยากรธรรมชาติและต่อเนื่องของวัฒนธรรมที่จัดเป็นทรัพยากรหลักในการท่องเที่ยวและสามารถมอบประสบการณ์ันทนาการที่ดีให้แก่นักท่องเที่ยว 2) เป็นการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพของประสบการณ์ันทนาการที่นักท่องเที่ยวได้รับ และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน 3) การท่องเที่ยวที่มีความสมดุล (Balance) หมายถึงความสมดุลระหว่างความต้องการของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ความต้องการของชุมชน ท้องถิ่นและขีดความสามารถของทรัพยากร

จากความหมายของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนดังกล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่าการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หมายถึงการท่องเที่ยวกลุ่มใหญ่และกลุ่มเล็กที่มีการจัดการอย่างดีเยี่ยมเพื่อสามารถดำรงไว้ซึ่งทรัพยากรท่องเที่ยว ให้มีความดึงดูดใจอย่างไม่เสื่อมคลาย ธุรกิจท่องเที่ยวมีการปรับปรุงคุณภาพให้มีผลกำไรอย่างเป็นธรรม ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วม ได้รับผลประโยชน์ตอบแทนอย่างเหมาะสม โดยมีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมเสมออย่างพอเพียง แต่มีผลกระทบทางลบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุดหรือไม่มีเลยอย่างยืนยาวหรืออาจสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน คือการท่องเที่ยวที่มีลักษณะสำคัญ 6 ประการคือ 1) เป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทุกประเภททั้งแหล่งท่องเที่ยวประเภทธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวประเภทประวัติศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ และแหล่งท่องเที่ยวประเภทศิลปวัฒนธรรม ประเพณี กิจกรรม 2) เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นคุณค่าและความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละแหล่งท่องเที่ยว 3) เป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว 4) เป็นการท่องเที่ยวที่ให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัส เรียนรู้ และได้รับประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและวัฒนธรรม 5) เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ผลตอบแทนแก่ผู้ประกอบการท่องเที่ยวอย่างยืนยาว 6) เป็นการท่องเที่ยวที่ให้ต่อชุมชนท้องถิ่นและคืนประโยชน์กลับสู่ทรัพยากรท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นด้วย (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548 : 7) ดังนั้น การท่องเที่ยว

อย่างยั่งยืน จึงถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของกิจกรรมการท่องเที่ยวในทุกรูปแบบ ที่มุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือความยั่งยืนนั่นเอง (รำไพพรรณ แก้วสุริยะ. 2543 : 98)

หลักการสำคัญที่จะส่งผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (Sustainable Tourism Development) ก็จะต้องคำนึงถึงความสามารถในการรองรับของพื้นที่ ทั้งระบบนิเวศสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมท้องถิ่น คำนึงถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการของประชาชนท้องถิ่นควรคำนึงถึงการท่องเที่ยวที่ให้ความรู้และประสบการณ์ต่อนักท่องเที่ยว ด้วยความปลอดภัยและสุขภาพอนามัยที่ดี คำนึงถึงการมีจิตสำนึกต่อการรักษาสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมในท้องถิ่น (รำไพพรรณ แก้วสุริยะ. 2543 : 93) ซึ่งประกอบไปด้วยหลักฐาน 10 ประการคือ 1) การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ทั้งที่ธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญและเป็นแนวทางทำธุรกิจในระยะยาว 2) การลดการบริโภคที่มากเกินไป และความจำเป็น และการลดของเสีย (Reducing Overconsumption and Waste) จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาว และเป็นการเพิ่มพูนคุณภาพของการท่องเที่ยว 3) การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรม (Maintaining Diversity) มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยวในระยะยาวและช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว 4) การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยว (Integrating Tourism Planning) เพื่อให้เข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาท้องถิ่น และการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม จะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยวในระยะยาว 5) การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น (Supporting Local Economy) โดยพิจารณาด้านราคา และคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดการประหยัด แต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายอีกด้วย 6) การมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของท้องถิ่นในสาขาการท่องเที่ยว (Involving Local Communities) ไม่เพียงแต่สร้างผลตอบแทนแก่สิ่งแวดล้อมโดยรวม แต่ยังช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการการท่องเที่ยวอีกด้วย 7) การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ (Consulting Stakeholders and the Public) ระหว่างผู้ประกอบการ ประชาชนท้องถิ่น องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นในการที่จะร่วมงานไปในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งแก้ปัญหาและลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน 8) การฝึกอบรมบุคลากร (Training Staff) โดยสอดแทรกแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืนต่อบุคลากรท้องถิ่นทุกระดับ จะช่วยยกระดับการบริการการท่องเที่ยว 9) การตลาดที่จัดเตรียมข้อมูลข่าวสารอย่างพร้อมมูล (Marketing Tourism Responsibly) ทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจและเคารพในสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยว จะยกระดับความพอใจของนักท่องเที่ยว 10) การวิจัยและการติดตามตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ (Undertaking Research) ซึ่งจะจำเป็นต่อการช่วยแก้ปัญหาและเพิ่มผลประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว และนักลงทุน (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548 : 8 - 9)

นอกจากนี้ การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ควรมีลักษณะสำคัญ 6 ประการ (ศิริพร สมบุญธรรม. 2536 : 30) คือ

1. การพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาคควรส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวภายในประเทศอย่างจริงจัง ก่อนการพัฒนาสู่การท่องเที่ยวระหว่างประเทศ เพื่อเป็นหลักประกันถึงความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างจำนวนนักท่องเที่ยวกับระบบสาธารณูปโภคที่มีอยู่
2. ควรส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในโครงการต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในพื้นที่
3. ควรพิจารณาอย่างรอบคอบถึงขอบเขตที่เหมาะสมของการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว (Carrying Capacity) ทั้งนี้ควรพยายามผลักดันให้การท่องเที่ยวได้ร่วมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่นั้น
4. ควรสนับสนุนให้มีการใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นเพื่อการก่อสร้าง ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากผลผลิตต่างๆ ของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย
5. การพัฒนาการท่องเที่ยวควรเป็นรูปแบบที่สามารถนารายได้เข้าสู่ท้องถิ่นให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ระยะยาวของชุมชน
6. ควรมุ่งส่งเสริมรูปแบบของงานที่มีความน่าสนใจและได้รับผลตอบแทนสูงให้กับคนในท้องถิ่น

การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน มีองค์ประกอบหลัก 6 ด้าน คือ 1) การพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน 2) การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน 3) การพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน 4) การพัฒนาตลาดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน 5) การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นทางการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน 6) การพัฒนาจิตสำนึกทางการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. 2548 : 20 - 22)

ดังนั้น การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ต้องเริ่มต้นด้วยปัญญามาเป็นตัวตั้ง คือ เริ่มตั้งแต่การสร้างให้ประชาชนในท้องถิ่น ได้รู้ภูมิหลังของท้องถิ่น ได้รู้จักวัฒนธรรมของท้องถิ่น เห็นคุณค่าในวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน และปฏิบัติรักษาวัฒนธรรมประเพณีให้ต่อเนื่องไม่ขาดสาย ตลอดจนถ่ายทอดวัฒนธรรมเหล่านั้นให้บุคคลรุ่นต่อไปด้วย (ศรีชัยเลิศศรีภมมมงคล. 2540 : 13) ในขณะเดียวกัน ยังต้องมีการพิจารณาทั้งในมิติด้านเศรษฐศาสตร์ สังคม และสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน ไปรวมถึงต้องมีการบูรณาการใน 3 องค์ประกอบหลักด้วยคือ แหล่งท่องเที่ยว การบริการทางการท่องเที่ยว และการตลาด ซึ่งในแต่ละองค์ประกอบจะต้องมีแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน สอดคล้องและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน สำหรับตัวนักท่องเที่ยวซึ่งมีส่วนช่วยให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเป็นไปอย่างยั่งยืนได้โดยต้องเกิดความรู้ ความรับผิดชอบ และวิธีการที่จะก่อให้เกิดความรู้ ความรับผิดชอบ จะต้องดำเนินการผ่านระบบการศึกษาเยาวชน โดยต้องมุ่งให้เกิดการปรับทัศนคติขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การเพิ่มจริยธรรมชาติเป็นต้น (กราเดซ พยัฒวิเชียร. 2539 : 7)

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนเป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวที่สนองตอบความต้องการของคนในปัจจุบันให้ยืนยาวไปจนถึงคนรุ่นลูกหลานที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ดังนั้นการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ควรยั่งยืนอย่างน้อย 3 ประการ คือความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Sustainability) ความยั่งยืนทางสังคม (Social Sustainability) และความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Sustainability) โดยเน้นที่ความสามารถในการสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างกระแสการพัฒนาและการอนุรักษ์ ซึ่งความสำเร็จจะขึ้นอยู่กับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้ประกอบการ คนท้องถิ่น เจ้าหน้าที่รัฐ และนักท่องเที่ยวเอง ในการใช้ทรัพยากรซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดอย่างรอบคอบ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งในปัจจุบันและอนาคต

การท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Based Tourism : CBT) คือการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งกำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชน และชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของ มีสิทธิในการจัดการดูแล เพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือน (พจนานุกรม, 2546 : 14) เป็นการท่องเที่ยวเน้นที่การแลกเปลี่ยน เรียนรู้แต่ไม่ใช่รายได้หลักของคนในชุมชน (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548:2) ลักษณะที่สำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่าชาวบ้านทุกคนเป็นเจ้าของทรัพยากร และเป็นผู้มีส่วนได้เสียจากการท่องเที่ยว นำเอาทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งด้านธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี รวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และวิถีการผลิตของชุมชน มาใช้เป็นปัจจัยหรือต้นทุนสำคัญในการจัดการท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งมีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ไปถึงคนรุ่นลูกหลาน พร้อมกันนี้มีการพัฒนาศักยภาพ ของบุคลากรในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการท่องเที่ยว และเป็นผู้มีส่วนร่วมในการดำเนินการ ตั้งแต่ร่วมคิดวางแผนดำเนินการ การตัดสินใจดำเนินกิจกรรมต่างๆ การประเมินผล โครงการและการรับผลประโยชน์ โดยคำนึงถึงความสามารรถในการรองรับของธรรมชาติเป็นสำคัญ (สินธุ์ สโรบล, 2546 : 235) โดยหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน (Community Participation) อันรวมถึงกิจกรรมทางการท่องเที่ยวโดยชุมชนจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ถ้าหากขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งรูปแบบของการท่องเที่ยวลักษณะนี้มีหลากหลาย ได้แก่ การจำหน่ายสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน (Product Sales) กิจกรรมการแสดงวัฒนธรรม (Cultural Shows) กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงหมู่บ้าน (Village Based Activities) กิจกรรมการพักค้างแรมในหมู่บ้าน เช่น การจัดที่พักแบบแคมป์ปิ้ง (Camping) การจัดกิจกรรมที่พักแรมแบบโฮมสเตย์ (Home Stay) เป็นต้น (ชูวิทย์ ศิริเวชกุล, 2544 : 55) นอกจากนี้การท่องเที่ยวโดยชุมชนยังเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งที่มีลักษณะเป็นชุมชน และการท่องเที่ยว

โดยชุมชนนี้ จะมีส่วนช่วยในการกระตุ้นเศรษฐกิจของท้องถิ่น ด้วยการสร้างงานและการกระจายรายได้ ขณะเดียวกันที่ช่วยในการอนุรักษ์วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียม ประเพณีของชุมชนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน แหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของไทยได้แก่ ชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น (สำนักงานการท่องเที่ยว. 2545 : 24) ในขณะเดียวกัน หากจะเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) อาจกล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชนจะเป็นการจัดการที่ให้ชุมชนเป็นคนกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว โดยชุมชนมีบทบาทของการเป็นเจ้าของกิจกรรมการท่องเที่ยว แต่ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ให้ความร่วมมือเท่านั้น และยังเป็นการท่องเที่ยวในหมู่บ้านที่มีการจัดการการท่องเที่ยวอยู่แล้ว ซึ่งหมู่บ้านนั้นๆ ต้องมีการเตรียมการและวางแผนเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยว เพื่อความยั่งยืนทางธรรมชาติและวัฒนธรรม ประชาชนเป็นผู้ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงทางด้านเศรษฐกิจ (สินธุ์ สโรบล. 2546 : 60)

จากหลักการและองค์ประกอบดังกล่าว พอสรุปว่า “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” หมายถึง การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและสังคม กำหนดทิศทางโดยชุมชนจัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชน โดยที่ชุมชนมีบทบาทในการเป็นเจ้าของ และสิทธิในการจัดการดูแลให้เกิดความยั่งยืน และก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยี่ยมชมเยือน

การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน หมายถึง การให้โอกาสชุมชนยอมรับกิจกรรมการท่องเที่ยวแต่ละประเภท ร่วมดำเนินการ คือ ร่วมวางแผนการจัดการด้วยกัน ร่วมลงทุนเป็นหุ้นส่วนด้วยกัน และได้รับผลประโยชน์ ทั้งรายได้และผลกำไรอย่างเสมอภาคกัน (จำไพพรรณ แก้วสุริยะ. 2544 : 22) ในขณะเดียวกันการจัดการที่ดีย่อมทำให้เกิดการคัดเลือกนักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ และมีจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวและชุมชน อันจะส่งผลถึงการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในพื้นที่นั้นต่อไป (มธุรส ปราบไพรี. 2545 : 29) โดยอาศัยหลักการสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน คือเป็นความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ทุกคนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมได้รับประโยชน์ และผู้ที่รับประโยชน์จากการท่องเที่ยว สูงสุดต้องเป็นคนในชุมชน ในขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และมีการบำรุงรักษาอย่างดีที่สุด (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2548 : 1) หรืออาจกล่าวได้อีกว่าการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนจะเน้นให้ความสำคัญกับ “การมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง” (สินธุ์ สโรบล. 2546 : 60) ซึ่งการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีลักษณะดังนี้ คือ 1) การท่องเที่ยวที่มีวัตถุประสงค์เพื่อรับผิดชอบทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และตอบสนองความต้องการของชุมชน 2) เป็นการท่องเที่ยวที่มีชุมชนเป็นเจ้าของ 3) ชุมชนเป็นผู้จัดการเอง 4) เน้นหนักการพัฒนาแบบองค์รวม 5) ต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรในการเที่ยวชม การร่วมกิจกรรม การพูดคุยเพื่อให้เกิดความเข้าใจ 6) ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

และกำหนดทิศทาง 7) ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ระหว่างคนต่างวัฒนธรรม 8) การท่องเที่ยวนี้จะต้องไม่ใช่รายได้ของชุมชน ชุมชนจะเป็นผู้กำหนดรายได้ รวมถึงมีการกระจายรายได้สู่สาธารณะชนของชุมชน 9) สามารถเข้าใจชุมชน หรือเข้าท่องเที่ยวของชุมชนได้ โดยไม่ต้องอาศัยวิทยากรหรือคนภายนอก (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2548 : 3)

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ชุมชนจะสามารถบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ ต้องเป็นชุมชนที่มีผู้นำที่เป็นที่ยอมรับ มีความคิด มีวิสัยทัศน์ มีความรู้ความเข้าใจในการท่องเที่ยวโดยชุมชนทั้งยังต้องได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง ต้องมีการพูดคุยเพื่อกำหนดแนวทางในการเตรียมความพร้อมชุมชน เพื่อให้รู้ว่าพื้นที่ของตนจะมีรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนได้อย่างไร ควรจะมีกิจกรรมอะไรบ้าง จะมีการกระจายและจัดสรรผลประโยชน์ร่วมกันอย่างไร ทั้งนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดของชุมชนก็คือ “การมีส่วนร่วมในทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อส่วนรวม” ทั้งนี้ยังต้องมีหลักการงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนร่วมกัน (วิระพล ทองมา. 2551 : 15) ดังนี้

1. ต้องเป็นความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง
2. สมาชิกในชุมชนต้องมีส่วนร่วม ทั้งการคิด วางแผน ทำกิจกรรม ติดตาม ประเมินผล เรียนรู้และรับผลประโยชน์ร่วมกัน
3. มีองค์กรชาวบ้านหรือชมรม เพื่อเข้ามารับผิดชอบในการบริหารจัดการ
4. รูปแบบ เนื้อหา กิจกรรม ต้องคำนึงความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม
5. มีกฎ กติกา สำหรับการท่องเที่ยวชัดเจน และสามารถกำกับดูแลให้เป็นไปตามที่กำหนด
6. มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างองค์กรชาวบ้านและนักท่องเที่ยว
7. มีความสะอาด ความปลอดภัย และมีอัตราค่าใช้จ่ายที่เหมาะสมเป็นธรรมกับชาวบ้านและนักท่องเที่ยว
8. รายได้ที่ได้จากการท่องเที่ยวมีส่วนไปสนับสนุนดูแลการพัฒนาชุมชนและรักษาสิ่งแวดล้อม
9. การท่องเที่ยวไม่ใช่อาชีพหลักของชุมชน
10. องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งที่จะจัดการกับผลกระทบที่เกิดขึ้นได้ และพร้อมที่จะหยุดเมื่อเกินความสามารถที่จะจัดการได้

นอกจากนี้ ยังอธิบายลักษณะการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่ได้จากการประมวลองค์ความรู้และประสบการณ์จากการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ภาคเหนือออกเป็น 5 บริบทที่แตกต่างกัน (สินธุ์ สโรบล. 2546 : 231) ดังนี้คือ

1. การท่องเที่ยวโดยชุมชนในบริบทของพื้นที่แหล่งทรัพยากรอันหลากหลายของชุมชน เน้นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติเป็นหลัก มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นรวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องับระบบนิเวศในพื้นที่ โดยมีจุดมุ่งหมายให้ชุมชนท้องถิ่นมีสำนึก และความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมประเพณีของตน สามารถอธิบายให้คนนอกหรือนักท่องเที่ยวได้รับรู้และเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมท้องถิ่น อันรวมไปถึงพัฒนาการของวัฒนธรรม จารีตประเพณี ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

2. การท่องเที่ยวโดยชุมชนในบริบทของการจัดการ เน้นการท่องเที่ยวโดยชุมชนบนเงื่อนไขของการจัดการที่มีความรับผิดชอบ ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม รวมทั้งมีการจัดการที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและกำจัดมลภาวะและควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต โดยเน้นให้การท่องเที่ยวมีการจัดการอย่างยั่งยืน ภายใต้เงื่อนไขของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับธรรมชาติในฐานะเป็นวิถีชีวิตที่เกื้อกูลในระบบนิเวศเดียวกัน ซึ่งไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้

3. การท่องเที่ยวในชุมชนในบริบทของกระบวนการและกิจกรรมเน้นให้มีการสร้างระบบการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น และผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ โครงการท่องเที่ยวโดยชุมชนอาจมีการรวมตัวกันของชุมชนหลายๆแห่ง สร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรหรือจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวร่วมกันเพื่อให้การบริหารและการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีเป้าหมายในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม เพื่อจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น และแหล่งท่องเที่ยว

4. การท่องเที่ยวโดยชุมชนในบริบทของการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการคำนึงถึงความสำคัญในการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นและการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทน โดยมีจุดมุ่งหมายปลายทางในการกลับมาบำรุงดูแลรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วยในทางปฏิบัติ ท้องถิ่นควรมีส่วนร่วมในการควบคุมการพัฒนา การท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพท้องถิ่น ในที่นี้อาจเริ่มต้นจากชุมชนระดับรากหญ้าจนถึงองค์กรการปกครองท้องถิ่น และอาจรวมถึงการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จึงเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

5. การท่องเที่ยวโดยชุมชนในมิติของการพัฒนาองค์กรชุมชน เป็นความพยายามจะชี้ให้เห็นถึงบทบาทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในการพัฒนาองค์กรชุมชนท้องถิ่น ควบคู่กับการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมอย่างยั่งยืน

การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ใช้วิธีการบูรณาการภายใต้การประสานประโยชน์ของการพัฒนาต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวมครอบคลุมทั้ง 3 มิติ (สินธุ์ สโรบล. 2546 : 237 - 239) ดังนี้คือ

1. มิติด้านสิ่งแวดล้อม มุ่งกระตุ้นชุมชนให้ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์และการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมมือกันในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ระบุปัญหาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการท่องเที่ยว เพื่อจำกัดการพัฒนาและดำเนินการจัดการท่องเที่ยว โดยพยายามหลีกเลี่ยงให้เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด

2. มิติด้านเศรษฐกิจ มุ่งให้ชาวบ้านมีรายได้เสริมจากการท่องเที่ยว โดยนำฐานทรัพยากรซึ่งเป็นทรัพย์สินร่วมหรือสมบัติสาธารณะมาเป็นต้นทุนในการจัดการท่องเที่ยวมีการกระจายรายได้ อย่างเสมอภาคและยุติธรรม โดยมีการประชุมปรึกษาหารือระดมความคิดสร้างฉันทานุมติกันว่าการพัฒนาพื้นที่ในชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็นไปตามความต้องการของชาวบ้านส่วนใหญ่อย่างแท้จริงและชาวบ้านเข้าใจตรงกันว่า การท่องเที่ยวเป็นเพียงช่องทางหนึ่งในการเสริมสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน มิใช่มุ่งให้เป็นรายได้หลักของชุมชนแต่อย่างใด

3. มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม มุ่งใช้กิจกรรมต่างๆ เพื่อรองรับพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างสร้างสรรค์ ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนต่างวัฒนธรรม เพิ่มความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งอาจมีการจัดการในรูปแบบของการก่อตั้งจุดประชาสัมพันธ์ข้อมูลการท่องเที่ยว การก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การรวบรวมภูมิปัญญาด้านวรรณกรรมมุขปาฐะ และการจัดทำเอกสารเผยแพร่ด้านภูมิปัญญา

อย่างไรก็ตาม หากชุมชนได้เตรียมความพร้อมสำหรับการจัดการท่องเที่ยวอาจจะเกิดผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้ ซึ่งผลกระทบดังกล่าว อาจเกิดขึ้นได้ทั้งด้านบวกและด้านลบ (วิระพล ทองมา. 2551 : 15) อันได้แก่

1. ผลกระทบด้านบวก อาจส่งผลให้ชุมชนมีจิตสำนึกเกิดการพัฒนาตนเอง พึ่งพาตนเอง คิดเป็นทำเป็น มีความพยายามในการเรียนรู้พัฒนา เกิดรายได้เพิ่มขึ้น มีการรวมตัวกันสร้างความเข้มแข็งในชุมชน นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ตามความคาดหวังและความพยายามที่จะดำเนินเพื่อให้เป็นไปตามการพัฒนาที่ยั่งยืน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม และด้านสิ่งแวดล้อม และสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนคือ การรวบรวมองค์ความรู้ ภูมิปัญญา สืบสานสืบทอด ตลอดจนนำไปใช้ประโยชน์ได้ เกิดความรักความภาคภูมิใจในความรู้สึกรักความเป็นเจ้าของ มีส่วนร่วมในทรัพยากรของชุมชน และเกิดกระบวนการเรียนรู้การทำงานในที่สุด

2. ผลกระทบทางลบ อาจเกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม อาทิเช่น จำนวนขยะที่เพิ่มมากขึ้นจากนักท่องเที่ยว การใช้น้ำ ระบบนิเวศธรรมชาติ การรับวัฒนธรรมเข้ามาอย่างรวดเร็วเกิดกระแส

การเรียนรู้แบบ มีความขัดแย้งทางความคิด เสียความเป็นส่วนตัวที่ต้องรองรับนักท่องเที่ยว และที่สำคัญคืออาจถึงกับสูญเสียเอกลักษณ์ของท้องถิ่น หากมีการตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวมากเกินไป

ดังนั้น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2548 : 7 - 8) จึงเสนอว่า ในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนนั้น สิ่งแรกที่ชุมชนจะต้องให้ความสำคัญ คือ การประเมินความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน โดยต้องมีการระดมความคิดเห็นจากสมาชิกในชุมชน ให้ช่วยกันคิดและวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชน (Strengths and Weaknesses) รวมทั้งการวิเคราะห์ถึง โอกาสและความเสี่ยง (Opportunities and Threats) ที่อาจเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อจะได้ช่วยกันคิดหาวิธีแก้ไข หรือคิดระบบเพื่อป้องกันในเรื่องที่เป็นข้อจำกัดและความเสี่ยงของชุมชน สำหรับประเด็นพิจารณาความเป็นไปได้ของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวมีดังนี้

1. ความพร้อมของทรัพยากรที่จำเป็นในการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ เงินทุน เวลา แรงงาน สาธารณูปโภค และทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน
2. ศักยภาพของพื้นที่ในการเป็นแหล่งท่องเที่ยว ครอบคลุมถึง ลักษณะโดดเด่นและความน่าสนใจของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทางธรรมชาติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความหลากหลายของกิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชน การเดินทางเข้าถึงชุมชนหรือการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ความเชื่อมโยงกับเส้นทางท่องเที่ยวที่ใกล้เคียง และขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว เป็นต้น
3. ความสนใจ ความกระตือรือร้น การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนต่อการพัฒนาในการท่องเที่ยว
4. ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน
5. ความต้องการของชุมชนในการเข้าร่วมจัดการ หรือให้บริการแก่นักท่องเที่ยว
6. ความพร้อมด้านทักษะการจัดการท่องเที่ยวของคนในชุมชน
7. ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นและผู้นำ
8. ความเสี่ยงต่อผลกระทบที่ยากต่อการควบคุมและจัดการ

ในขณะเดียวกันสมาชิกในชุมชนจะต้องมาร่วมกันคิดและมาร่วมกันไตร่ตรองอย่างจริงจัง โดยจะต้องตอบคำถามให้ได้ว่า “ชุมชนต้องการพัฒนาการท่องเที่ยวไปเพื่ออะไร” ผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นตามมาภายหลังการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีอะไรบ้าง ซึ่งการระดมความคิดเห็นร่วมกันจะทำให้ได้เป้าหมายของการจัดการท่องเที่ยวที่ชัดเจน และสมาชิกทุกคนมีความเข้าใจตรงกันเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อประโยชน์ในการเตรียมความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวต่อไป ทั้งนี้ ในการประเมินความเป็นไปได้ของชุมชนนี้ ชุมชนอาจขอความร่วมมือจาก

นักวิชาการ อาจารย์จากสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นของตน ที่มีความรู้ความสามารถด้านการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน หรือองค์กรภาครัฐที่เกี่ยวข้องหรือมีหน้าที่สนับสนุนการท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่ NGO หรือเยาวชนหมู่บ้านที่มีการศึกษา ให้เข้าร่วมเป็นทีม คณะทำงานในการประเมินความเป็นไปได้ของชุมชน หรือเชิงวิพากษ์จากองค์กรต่างๆ มาให้ความรู้ด้านการท่องเที่ยว ให้คำปรึกษา แนะนำแก่ชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวด้วยก็ได้ นอกจากนี้ควรมีการจัดไปทัศนศึกษาในท้องถิ่นที่มีการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ประสบความสำเร็จเพื่อศึกษาดูงานต้องเก็บรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่จริง และสอบถามข้อมูลจากผู้มีประสบการณ์จัดการการท่องเที่ยวในชุมชนซึ่งจะต้องครอบคลุมในประเด็นต่างๆ เช่น ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านวัฒนธรรม ด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการมีส่วนร่วม ด้านการจัดการ รวมทั้งพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายด้วย ทั้งนี้ในการไปศึกษาดูงานดังกล่าวนี้ ให้ทำการคัดเลือกตัวแทนของชุมชนโดยให้กระจายไปในทุกกลุ่มของชุมชน ภายหลังจากกลับมาจากดูงาน ต้องมีการสรุปข้อมูลร่วมกัน เพื่อนร่วมกันประเมินศักยภาพของชุมชนอีกครั้งในความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยวและร่วมกันตัดสินใจว่าจะพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนหรือไม่ อย่างไรก็ตาม (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2548 : 9 - 10)

ดังนั้น การท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงเป็นเรื่องของการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนท้องถิ่นและผู้มาเยือน ในการที่จะดูแลรักษาทรัพยากรด้านต่างๆ ของชุมชนที่มีอยู่แล้ว ตลอดจนเป็นเครื่องมือการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน อันเกิดจากความร่วมมือของทุกภาคส่วนในชุมชนเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้การท่องเที่ยวโดยชุมชนดังกล่าว จะประกอบด้วย องค์ประกอบที่สำคัญ ได้แก่ 1) ศักยภาพของคน 2) ศักยภาพของพื้นที่/แหล่งท่องเที่ยว 3) ศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว และที่สำคัญที่สุดคือ 4) ศักยภาพในการมีส่วนร่วม

หลังจากมีการประเมินความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยว โดยชุมชนแล้วสิ่งที่ต้องดำเนินการต่อมาคือ การเตรียมความพร้อมของชุมชนในด้านการจัดการท่องเที่ยว ซึ่ง วีระพล ทองมา (2551 : 218 - 220) ได้เสนอว่าการท่องเที่ยวเป็นเสมือนงานพัฒนาชุมชนอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่ดูเหมือนง่ายแต่ทำยาก ที่ว่ายากนั้น เพราะการท่องเที่ยวเป็นการพัฒนาที่ตอบสนองกระแสบริโภคนิยม การท่องเที่ยวทำให้ชุมชนหลุดออกจากฐานการผลิตเดิมในภาคการเกษตร ผู้ธุรกิจด้านบริการกำลังซื้อที่สูงกว่าของนักท่องเที่ยวจึงสามารถกำหนดสินค้าและบริการได้ตามความต้องการ ทำให้สภาพทางสังคม วัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยวมักถูกรบกวนจากวัฒนธรรมภายนอกที่เข้ามาพร้อมกับนักท่องเที่ยวเป็นคาบสองคมและมีความเสี่ยงอย่างยิ่งในการนำไปใช้ในการพัฒนา ดังนั้น ก่อนที่จะเปิดหมู่บ้านต้อนรับนักท่องเที่ยว ชุมชนควรจะต้อง “รู้ตัว” คือเข้าใจและตระหนักต่อการท่องเที่ยวนี้ ตลอดจนการสร้างภูมิคุ้มกันโดยการเตรียมความพร้อมชุมชน ซึ่งผู้ดำเนินการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนต้องพิจารณาและดำเนินตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวแก่ชุมชนในการพิจารณาผลกระทบทั้งด้านบวกและลบของการท่องเที่ยว ซึ่งในขั้นตอนนี้อาจจะเจาะจงเฉพาะผู้นำหรือกลุ่มสนใจ

ขั้นที่ 2 สร้างการมีส่วนร่วม โดยการดึงเอากลุ่มที่สนใจการท่องเที่ยวโดยชุมชน และกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์ และผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำทางธรรมชาติมาพูดคุยเรื่องผลดี-ผลเสีย อีกครั้ง เพื่อให้เขาเหล่านั้นได้ร่วมกันตัดสินใจในเรื่องนี้ร่วมกัน

ขั้นที่ 3 ศึกษาชุมชนร่วมกับชาวบ้าน โดยการทำงานร่วมกับคนในชุมชน เพื่อศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ 1) การสำรวจทางศักยภาพ ได้แก่ การทำแผนที่รอบนอก (แสดงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและที่ดินทำกิน) แผนที่รอบในหมู่บ้าน (แสดงที่ตั้งของบ้านเรือน ทรัพยากรคนและทรัพยากรธรรมชาติ) 2) ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน 3) ศึกษาความสัมพันธ์ของชุมชนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรการท่องเที่ยว 4) ศึกษากลุ่มต่างๆ ในชุมชน ซึ่งผลการศึกษานี้จะทำให้เห็นศักยภาพ ข้อจำกัดของชุมชน และปัญหาของชุมชนร่วมกัน

ขั้นที่ 4 วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน ทั้งในด้านศักยภาพ-ข้อจำกัด โอกาสและความเสี่ยง ขั้นตอนนี้จะทำให้ชุมชนได้มองเห็นได้ด้วยตนเอง และสามารถเชื่อมโยงเรื่องท่องเที่ยวกับการพัฒนาชุมชนได้ การวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้จะทำให้เกิดลำดับความสำคัญของปัญหาและอาจพบว่าเพื่อแก้ปัญหาให้ตรงจุด อาจจะไม่จำเป็นต้องใช้เรื่องการท่องเที่ยวเลยเป็นไปได้

ขั้นที่ 5 ร่วมกันพัฒนาศักยภาพและแก้ไขจุดอ่อน เช่น 1) รวบรวมองค์ความรู้ ในแต่ละชุมชนจะแตกต่างกันออกไป มีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชน เช่นบางชุมชนมีความเด่นด้านการพัฒนาชุมชน บางชุมชนมีความเด่นเรื่องระบบการจัดการนิเวศที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เหมาะสมเป็นต้น ซึ่งชุมชนต้องร่วมมือกันดึงเอกลักษณ์ออกมาให้เห็นร่วมกันก่อนนำเสนอการเผยแพร่ออกไป 2) การปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวให้เหมาะสม สอดคล้อง ปลอดภัย ไม่ทำลายระบบนิเวศเดิมมากนัก เช่นการปรับทางเดินในป่าเขา เป็นต้น 3) ปรับปรุงบ้านพักและความสะอาดภายในชุมชนให้เป็นมาตรฐานของชุมชน แต่ละแห่งที่ตกลงร่วมกันโดยมีคณะกรรมการของชุมชนตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ 4) ฝึกอบรมบุคลากรด้านการท่องเที่ยวในชุมชน เช่น นักสื่อความหมายการสร้างเวทีเรียนรู้กับนักท่องเที่ยว ซึ่งในขั้นตอนนี้จะเห็นความสามารถของชุมชนในการรองรับการท่องเที่ยว ทั้งความพร้อมจำนวนบุคลากรและขีดความสามารถในการรองรับพื้นที่ทางธรรมชาติ และรูปแบบกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ขั้นที่ 6 วางรูปแบบการบริหารจัดการ ขั้นนี้จะเป็นการจัดตั้งองค์กรขึ้นมาทำงาน หรืออาจใช้องค์กรที่ชุมชนมีอยู่เดิมแต่เพิ่มบทบาทหน้าที่ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน กำหนดรูปแบบของการท่องเที่ยว โปรแกรมและราคา การจัดสรรผลประโยชน์สู่ชาวบ้านและชุมชน และมาตรการในการป้องกันผลกระทบ โดยอาจจะเป็นการสร้างกฎ กติกา เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติทั้งชาวบ้านและนักท่องเที่ยว

ขั้นที่ 7 ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้รับรู้และช่วยให้ข้อมูลแก่ผู้ที่สนใจ

ขั้นที่ 8 ทดลองดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยว ในขั้นตอนนี้อาจมีการจัดการท่องเที่ยวนำร่อง เพื่อทดสอบด้านความพร้อมของชุมชน โดยเชิญบุคคลหรือหน่วยงานภายนอกที่มีประสบการณ์ หรือเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยชุมชนเข้าร่วมกิจกรรม ให้แสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อเป็นทิศทางต่อไปในอนาคต

ขั้นที่ 9 ประเมินผล อาจแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ การประเมินผลและการสรุปบทเรียน หลังเสร็จกิจกรรมทุกครั้ง และการประเมินผลเป็นช่วงๆ ทุกๆ 3-6 เดือน เป็นต้น ซึ่งการประเมินผล จะช่วยให้เกิดการทบทวนตนเอง และแก้ไขข้อบกพร่อง

ขั้นที่ 10 พัฒนาองค์กร ได้แก่ 1) การฝึกอบรม เช่นการบริหารจัดการ การสร้างการมีส่วนร่วม การสื่อความหมาย 2) การศึกษาดูงาน สำหรับแกนนำองค์กรชุมชน เพื่อจัดการท่องเที่ยว เพื่อเสริมโลกทัศน์ พัฒนาทักษะการบริหาร การจัดการในชุมชนอื่นๆ ที่มีลักษณะคล้ายๆ กัน เพื่อเป็นตัวอย่าง นำไปประยุกต์หรือเป็นบทเรียนที่ชุมชนต้องพึงระวังผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นได้ และวางมาตรการ ป้องกันไว้แต่เริ่มแรก

ดังนั้น จึงพอสรุปกระบวนการในการเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อการจัดการท่องเที่ยว อย่างสั้นๆ และเข้าใจได้ง่ายขึ้น ตั้งแต่แรกเริ่มจนจบกระบวนการ ซึ่งจะประกอบไปด้วย 10 ขั้นตอน (พจนานุกรม สอนศรี. 2546 : 23) คือ

1. ศึกษาความเป็นไปได้ก่อนลงพื้นที่ ซึ่งเป็นการศึกษาความเป็นไปได้เพื่อเลือกพื้นที่ การทำงานการท่องเที่ยวโดยชุมชน
2. ศึกษาความเป็นไปได้ร่วมกับชุมชนซึ่งเป็นการทำงานอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน ก่อนการตัดสินใจดำเนินการเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน
3. กำหนดวิสัยทัศน์และวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการกำหนดทิศทางการดำเนินงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนร่วมกัน
4. การวางแผน ซึ่งเป็นการวางแผนเพื่อเตรียมความพร้อมชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว
5. การบริหารจัดการองค์กร ซึ่งเป็นการหาแนวทางในการสร้างองค์กรเพื่อการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน
6. การจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยว เป็นการนำเสนอภาพกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน
7. การสื่อความหมาย โดยการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีความสามารถในการบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนได้อย่างน่าสนใจ
8. การตลาด ซึ่งเป็นการเรียนรู้และทำความเข้าใจกลไกการตลาด พฤติกรรมนักท่องเที่ยว และองค์ประกอบที่สำคัญในการทำการตลาด

9. การจัดการท่องเที่ยวที่โปร่งใส เป็นการทดสอบความพร้อมของชุมชน โดยการเชิญกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องในงานการท่องเที่ยวให้เข้ามาท่องเที่ยวในชุมชน และแสดงความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะ เพื่อให้ชุมชนได้ปรับปรุงก่อนเปิดการท่องเที่ยวจริง

10. การติดตามประเมินผล เป็นการติดตามและประเมินผลทั้งในระดับกิจกรรมและภาพรวมในการทำการท่องเที่ยวโดยชุมชน

นอกจากนี้ หากจะวัดความสำเร็จของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้น สามารถประเมินได้จากองค์ประกอบที่สำคัญ 17 ประการ (สุจิตราภา พันธุ์วิไล และธีรเทพ ชนไม่ตรี. 2550 : 18) ดังนี้คือ

1. การท่องเที่ยวที่สามารถตอบสนองความต้องการของผู้อาศัยในชุมชนและนักท่องเที่ยวได้ นั่นคือต้องอาศัยการวางแผนและการจัดการที่สมดุลต่อผลกระทบทั้งด้านบวกและด้านลบที่จะได้รับจากการท่องเที่ยว (Respect for Tourism's Rewards Limitations)

2. การวางแผนสู่ความสำเร็จ (Planning for Success) ควรพิจารณาถึงแหล่งท่องเที่ยว การตลาด สิ่งอำนวยความสะดวกภายในแหล่งท่องเที่ยว การบริการนักท่องเที่ยว การพัฒนาสินค้าและผลิตภัณฑ์ การจัดสรรเงินทุนและการสนับสนุนทางธุรกิจ ตลอดจนปัญหาขององค์กร

3. ความร่วมมือและการทำงานร่วมกัน (Collaboration and Partnerships) โดยชุมชนต้องตื่นตัวที่จะสร้างความสัมพันธ์และจับมือกับภาคธุรกิจต่างๆ ในการพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน และส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนให้ดีขึ้น

4. ความเป็นจริงที่เกิดขึ้นจริง (Authenticity for Real) นักท่องเที่ยวต้องมีประสบการณ์ที่ดีกับเอกลักษณ์ เรื่องราว รูปแบบ ประวัติศาสตร์ ชุมชน และวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนถึงความงดงามและความมีคุณค่าแห่งสถานที่หรือชุมชนนั้นๆ

5. ประสบการณ์ที่ดี (Great Experience) ไม่ว่าจะเป็นในด้านของความสนุกสนานร่วมกันของนักท่องเที่ยวกับพี่น้องในครอบครัวของตน ความประทับใจ ความพึงพอใจที่นักท่องเที่ยวมีต่อสถานที่ที่ได้ไปชม ประสบการณ์ที่ไม่ธรรมดา การเติมเต็มสิ่งที่ยังขาดหายไปในชีวิต หรือความทรงจำที่ไม่รู้ลืมที่นักท่องเที่ยวได้รับ ไม่เพียงแต่เป็นข้อได้เปรียบที่โดดเด่นเท่านั้น แต่ยังสามารถจะดึงดูดนักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพสู่แหล่งท่องเที่ยวขึ้นได้ด้วย เพราะจุดหมายทางการท่องเที่ยวจะเน้นที่ประสบการณ์ของนักท่องเที่ยวและการถ่ายทอดประสบการณ์นั้นๆ ต่อไปอย่างได้ผล

6. ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวที่ง่ายขึ้น (Accessibility Easier) ชุมชนต้องการให้มีการท่องเที่ยวเกิดขึ้นในชุมชน ควรจะต้องมีระบบการขนส่งที่มีประสิทธิภาพและสะดวกสบายต่อนักท่องเที่ยว

7. สัญญาของเครื่องหมายการค้า (Brand Promise) การสร้างสรรค์เครื่องหมายการค้าของชุมชน สามารถส่งเสริมการท่องเที่ยวในชุมชนได้เป็นอย่างดีเพราะจะเป็นสัญญาฉบับหนึ่งที่ชุมชนจะขับเคลื่อนทุกสิ่งทุกอย่างผ่านนักท่องเที่ยว และยังส่งเสริมให้เกิดมุมมองหรือภาพลักษณ์ที่ดีต่อแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ด้วย

8. ความเป็นผู้นำ (Leadership Shows the Way) การจัดการที่ดี เป็นระบบและสม่ำเสมอ มีความจำเป็นต่อการท่องเที่ยวของชุมชน ชุมชนจึงควรจัดตั้งองค์กรการท่องเที่ยวขึ้น โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจนด้วยวิสัยทัศน์ของความเป็นผู้นำ เพื่อเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน อันจะนำสู่ผลสำเร็จทางการตลาดที่คุ้มค่าและมีประสิทธิผลที่ดีที่สุดต่อชุมชน

9. ภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว (Aesthetics is More than Appearances) เป็นสิ่งที่ช่วยดึงดูดนักท่องเที่ยว และส่งเสริมสภาพเศรษฐกิจที่ดีให้แก่แหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ซึ่งหัวใจหลัก คือ ความสะอาด การต้อนรับที่น่าประทับใจ การดูแลรักษาที่ดีต่อสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว และชุมชน

10. ความยั่งยืน (Sustainability) ชุมชนควรมีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนให้ยั่งยืน โดยพิจารณาถึงสิ่งต่างๆ ดังนี้ คือ การรักษาทรัพยากรท้องถิ่น การสร้างความพึงพอใจ และประสบการณ์ที่ดีมีคุณภาพแก่นักท่องเที่ยวในรูปแบบที่เคารพต่อผลประโยชน์ของชุมชนความสมดุลของสภาพความเป็นจริงและความยั่งยืนกลับเศรษฐกิจ รวมถึงความสามารถในการรองรับของสังคม เพื่อนำไปสู่ความพอเพียงของชุมชนในการรองรับนักท่องเที่ยว

11. ข้อมูลด้านการท่องเที่ยว (Tourism Information) การให้ข้อมูลด้านการท่องเที่ยวที่ทันเวลา และมีสาระครบถ้วน คือหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญต่อการประสบความสำเร็จของแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ข้อมูลที่เหมาะสมในช่วงก่อนและระหว่างการเดินทางจะส่งผลอย่างมากต่อจำนวนวันที่นักท่องเที่ยวจะพักอยู่ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ข้อมูลจากแผ่นพับ เว็บไซต์ แผนที่ และศูนย์ข้อมูลท่องเที่ยวต่างๆ จะมีอิทธิพลในการตัดสินใจและพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเช่นกัน

12. คุณภาพที่นักท่องเที่ยวคาดหวัง (Quality is Expected) คุณภาพในการบริการมีส่วนสำคัญทั้งในการกระตุ้นให้นักท่องเที่ยวใช้จ่าย การชักจูงให้นักท่องเที่ยวกลับมาเยือนอีกครั้งหนึ่งและการแนะนำแหล่งท่องเที่ยวด้วยการพูดต่อกันแบบปากต่อปาก ซึ่งมีผลต่อความรุ่งเรืองของแหล่งท่องเที่ยวในระยะยาว

13. การเฉลิมฉลองในสิ่งที่แตกต่าง (Celebrate What's Different) ความนำความแตกต่างหรือเอกลักษณ์ของแต่ละแหล่งท่องเที่ยวมาเป็นจุดขายหรือเครื่องหมายการค้าของแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ และควรจะเน้นสร้างประสบการณ์ซึ่งดูพิเศษและไม่เหมือนใครให้แก่นักท่องเที่ยวด้วย

14. สิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน (Infrastructure That Counts) นอกเหนือจากโรงแรมที่พัก ความบันเทิง แหล่งท่องเที่ยว และร้านอาหาร ซึ่งเป็นจุดสำคัญในการท่องเที่ยวแล้วยังมีสัญญาณจราจร ป้ายบอกทาง ห้องน้ำ ข้อมูลสำหรับนักท่องเที่ยว สวนที่รื่นรมย์ และสถานที่จอดรถ การผสมผสานของสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานที่เหมาะสม จะสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยว ทำให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ และอำนวยความสะดวกแก่ชุมชนที่เป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยวนั้นด้วยพร้อมกัน

15. การช้อปปิ้งเป็นรายได้หมุนเวียน (Shopping the Money Spinner) โดยการที่นักท่องเที่ยวเดินจับจ่ายซื้อของถือเป็นรายได้จากภายนอกที่มีส่วนสำคัญในการดึงดูดเงินทุนจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน เพื่อนำมาเป็นเงินทุนในการพัฒนาการท่องเที่ยวในสถานที่นั้น

16. เงินทุนสนับสนุนที่สม่ำเสมอ (Consistent Funding) ควรมีการสนับสนุนด้านเงินทุนจากองค์กรที่เกี่ยวข้องอย่างสม่ำเสมอ เพื่อภาคธุรกิจที่เกี่ยวข้องสามารถพัฒนาไปได้อย่างต่อเนื่อง มีอัตราการเติบโตของการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและไม่หยุดนิ่ง

17. ทักษะและความชำนาญ (Skill and Expertise) การท่องเที่ยวจัดเป็นผู้สร้างแรงงานที่มีประสิทธิภาพสูงสุด เป็นแรงงานที่เป็นกันเอง และเป็นนักทำงานมืออาชีพซึ่งต้องการทักษะเชิงกลยุทธ์ และการจัดการที่ดีในทุกๆ ส่วน ภาคธุรกิจจึงควรทำงานร่วมมือกันกับภาคการศึกษาในการผลิตแรงงานที่มีคุณภาพเพื่อพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวให้แข็งแกร่งขึ้น

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การจัดการท่องเที่ยวชุมชน ต้องเกิดจากจิตสำนึกร่วมของชุมชนที่มีความคิดริเริ่มตรงกัน ร่วมกันทำงานอย่างมีเป้าหมายที่สอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎี แนวคิดที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงสภาพที่แท้จริง ที่เกี่ยวข้องตามระบบของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่ชุมชนเป็นเจ้าของ โดยอาศัยการผสมผสานความรู้ทางศาสตร์และศิลป์ในการจัดการธุรกิจ คำนึงถึงสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เข้ากับคุณภาพของการบริการเพื่อสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวและชุมชน เพื่อเป็นแกนหลักขึ้น และเป็นตัวเชื่อมประสานระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ร่วมกันทำงานอย่างมุ่งมั่น ตั้งใจในระยะยาว โดยต้องสร้างจริยธรรม ควบคู่ไปกับการเป็นนักธุรกิจที่ดี ย่อมจะนำชุมชนสู่ผลสำเร็จที่ดีที่สุด สร้างความภาคภูมิใจในตนเองและสร้างรายได้เสริมให้แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน (สุจิตราภา พันธุ์วิไล และธีรเทพ ชนไมตรี, 2550 : 21)

การเรียนรู้

ความหมายของการเรียนรู้

วิชิต นันทสุวรรณ และจ่านง แรกพิณิจ (2541 : 3) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นธรรมชาติประการหนึ่งของมนุษย์ เรียนรู้เพื่อดำรงอยู่ของตนในท่ามกลางธรรมชาติ เรียนรู้การอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม เรียนรู้ปรากฏการณ์ต่างๆ การเรียนรู้ทำให้เกิดการสะสมมวลความรู้อันเป็นการพัฒนาที่ควบคู่กับการพัฒนาวิธีการถ่ายทอดและวิธีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

สุดใจ เหล่าสุนทร (2549 : 8) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือเกิดมีความสามารถในการกระทำ โดยจะมีการเปลี่ยนแปลงในความคิดหรือความสามารถในการกระทำขึ้น และควรอยู่ในระดับของการกระทำได้ด้วยตนเอง และกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาที่ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งภายนอก

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2542 : 157) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ในระดับปัญญา ประกอบด้วย 1) การสร้างปัญญาต้องเริ่มต้นด้วยการแสวงหาผู้มีปัญญา 2) การศึกษาคำสอนของผู้มีปัญญา โดยการฟังทูลลึกกว่าระดับการได้ยิน นั่นคือ มีความตั้งใจ เอาใจใส่ รู้ความหมาย องค์ประกอบ และจดจำไปใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่อไป 3) การพิจารณาใคร่ครวญด้วยตนเอง เป็นการอาศัยศักยภาพ หรือความสามารถที่มีอยู่ในตนซึ่งทางศาสนธรรมเรียกว่า โยนิโสมนสิการ หรือคิดอย่างแยบคาย และ 4) การลงมือปฏิบัติปัจจัยทั้ง 3 อย่างมีสติ รู้ตัว ตั้งใจทำ ทำด้วยความประณีต แนบเนียน สังเกต และการศึกษาผลที่เกิดจากการกระทำก็จะรู้ว่าถูกหรือผิด ควรเพิ่มหรือลด แก้ไขสิ่งใด ปัญญาจากประสบการณ์เป็นปัญญาขั้นสูง

ทั้งนี้สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ได้ระบุถึงวิธีการรู้ไว้ในมาตรา 6 ว่า ต้องคำนึงถึงการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจและวิถีชีวิตของผู้เรียนรู้นักทุกกลุ่มเป้าหมาย มีการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ให้มีความหลากหลายทั้งส่วนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่วนที่นำเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา และให้จัดกรอบหรือแนวทางการเรียนรู้ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้เรียนรู้อัน (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, ออนไลน์ : 2551)

ทิสนา แคมมณี (2553 : 17) กล่าวถึง องค์ประกอบในบริบทของการเรียนรู้ใกล้ตัวผู้เรียนรู้อันว่าจะประกอบด้วย ผู้ให้ความรู้ ผู้เรียนรู้อัน กิจกรรมการเรียนรู้และสภาพแวดล้อม ซึ่งชุมชน จะมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ได้หลายทาง คือ บุคลากรในชุมชน ทรัพยากร สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชน ซึ่งส่งผลต่อค่านิยมและวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชน

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2547 : 140) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นหัวใจของการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของการประยุกต์ใช้กลไกทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อการสร้างสรรคความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคม ซึ่งได้แก่ ชุมชนและองค์กรทางสังคมต่างๆ ดังนั้น การเรียนรู้จึงครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเกิดจากกระบวนการทั้งที่เป็นทางการตามระบบของโรงเรียนและที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต ลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ประกอบด้วย 1) คือการกระทำ (Learning is Action) 2) เป็นภารกิจของปัจเจกบุคคล (Learning is Individual) 3) ได้รับอิทธิพลจากบุคคลอื่น (Learning is Influence by Other People) 4) คือการตอบสนองต่อสิ่งเร้า (Learning is a Stimuli) และ 5) เกิดขึ้นตลอดชีวิต (Learning is Lifelong)

สรุปได้ว่าการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการพัฒนาเพื่อความเจริญงอกงามของบุคคล และสังคมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ และปัจจัยเกื้อหนุนต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสม และในความหมายของ การจัดการเรียนรู้ คือการจัดการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตามความต้องการของบุคคลที่ครอบคลุมองค์ประกอบการเรียนรู้ และครอบคลุมแนวทางการจัดการเรียนรู้ 4 องค์ประกอบ คือ 1) โครงสร้างการจัดการเรียนรู้ 2) กระบวนการจัดการเรียนรู้ 3) กลไกการจัดการเรียนรู้ และ 4) การประเมินผลการจัดการเรียนรู้

แนวคิดการเรียนรู้

แนวคิดการเรียนรู้ เป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายลักษณะการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม โดยมีแนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ ซึ่งนักคิดเชื่อว่ามีแตกต่างกัน 3 แนว คือ 1) พฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์เกิดขึ้นจากแรงกระตุ้นภายในตัวเอง (Active) 2) พฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์เกิดขึ้นจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม มิใช่มาจากแรงกระตุ้นภายใน (Passive or Reaction) และ 3) พฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์เกิดขึ้นทั้งจากสิ่งแวดล้อมและจากแรงกระตุ้นภายในตัวบุคคล (Interactive) (ทิสนา เขมมณี. 2553 : 44) ทั้งนี้ในช่วงศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงที่มีนักคิดจำนวนมากให้ความสำคัญต่อแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้นำทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) มาเป็นแนวคิดทฤษฎีหลักในการจัดการเรียนรู้ โดยผสมผสานเข้าด้วยกัน กับแนวคิดกลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) แนวคิดกลุ่มพุทธินิยมหรือปัญญานิยม (Cognitivism) และแนวคิดกลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) ดังนี้

แนวคิดกลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) นักคิดในกลุ่มนี้จะมองพฤติกรรมของมนุษย์ในลักษณะที่เป็นกลาง พฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์เกิดขึ้นจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมภายนอก การเรียนรู้ของมนุษย์จึงเกิดการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองประกอบด้วยแนวคิดของธอร์นไคด์ (Thorndike) พาฟลอฟ (Pavlov) และสกินเนอร์ (Skinner) ซึ่งประมวลสรุปเป็นแนวคิดในการจัดการเรียนรู้ได้ว่า การตอบสนองโดยการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนรู้ได้ลองผิดลองถูกบ้างจะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในวิธีการแก้ปัญหา และจดจำการเรียนรู้ได้ดี การสร้างความพร้อมและสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้เป็นสิ่งจำเป็น ที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดความอยากรู้อยากเห็น และเกิดการเชื่อมโยงความรู้เดิมมาสู่ความรู้ใหม่ การใช้สิ่งเร้าหรือแรงจูงใจที่เหมาะสมตามความต้องการทางธรรมชาติของผู้เรียนรู้ จะส่งผลต่อการเรียนรู้ที่ดี และถ่ายโยงพฤติกรรมตอบสนองนี้ไปยังสถานการณ์อื่นๆ ได้

แนวคิดกลุ่มพุทธินิยมหรือปัญญานิยม (Cognitivism) จะมุ่งเน้นกระบวนการทางความคิดว่า นอกจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองแล้ว การเรียนรู้ยังเป็นกระบวนการคิดที่เกิดจากการสะสมข้อมูล การสร้างความหมาย และความสัมพันธ์ของข้อมูลและการดึงข้อมูลออกมาใช้

ในการกระทำเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ และการเรียนรู้เป็นกระบวนการของมนุษย์ที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับตนเอง โดยมีนักคิดสำคัญได้แก่ กลุ่มเกสตัลท์ (Gestalt) เกิร์ท เลวิน (Kurt Lewin) เพียเจต์ (Piaget) และบรูเนอร์ (Bruner)

ซึ่งประมวลผลสรุปเป็นแนวคิดในการจัดการเรียนรู้ว่า กระบวนการคิดเป็นกระบวนการสำคัญในการเรียนรู้ การจัดประสบการณ์และการส่งเสริมให้ผู้เรียนมีประสบการณ์มากและหลากหลาย จะช่วยให้ผู้เรียนสามารถคิดแก้ปัญหา ทดริเริ่มและสามารถคิดแบบหยั่งเห็น ได้จากการจัดการเรียนรู้ โดยเสนอภาพรวมให้ผู้เรียนเห็นและเข้าใจก่อนการเสนอส่วนย่อยจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้ดี ควรให้โอกาสผู้เรียนใช้ประสบการณ์เดิมมาเติมให้สมบูรณ์ และการจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียนค้นพบการเรียนรู้ด้วยตนเองเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความหมายสำหรับผู้เรียนมากที่สุด

แนวคิดกลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) จะให้ความสำคัญด้านจิตใจ คุณค่าความดีงาม ความสามารถของมนุษย์ โดยเชื่อว่ามนุษย์ต้องการรู้จักและพัฒนาตนเอง จากการรู้จักตนเองตามความเป็นจริง โดยประสบการณ์ที่ คิมดำ ปีติ (Peak Experience) ด้วยสภาพที่สมบูรณ์ ผสมกลมกลืน อิสระและเสรีภาพ จะเป็นช่วงเวลาแห่งการรู้จักตนเองตามความเป็นจริง บุคคลที่เป็นเช่นนี้บ่อยๆ จะสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ โดยมีนักคิดสำคัญ ได้แก่ มาสโลว์ (Maslow) เปาโล แฟร์ (Faire) และอิวาน ซิลลิช (Ivan Illich)

ซึ่งประมวลสรุปเป็นแนวคิดในการจัดการเรียนรู้ได้ว่า การเข้าใจถึงความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ และการช่วยให้ผู้เรียนสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของตน จะทำให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาการที่ดี ผู้ให้การเรียนรู้ควรใช้วิธีชี้แนะและคอยช่วยเหลือผู้เรียน หรือจัดการเรียนรู้ที่เน้นกระบวนการ (Process Learning) ที่ผู้เรียนจะนำไปใช้ได้ต่อไป ในด้านระบบการศึกษาควรเป็นระบบที่ให้อิสรภาพและเสรีภาพในการเรียนรู้ ซึ่งเปาโล แฟร์ (Faire) และ อิวาน ซิลลิช (Ivan sillich) ได้กล่าวว่า ผู้เรียนต้องถูกปลดปล่อยออกจากกรอบการถูกกดขี่และการเรียนรู้ที่ไม่จำเป็นต้องอยู่ภายในระบบของโรงเรียน การศึกษาควรเกิดขึ้นตลอดชีวิตแบบเป็นไปตามธรรมชาติ (ทิสนา แชมมณี. 2553 : 77)

จากแนวคิดในการจัดการเรียนรู้ของกลุ่มนักคิดดังกล่าวจะเห็นได้ว่าทุกแนวคิดได้ยึดหลักการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ผู้ให้การเรียนรู้ต้องวางแผนในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนแสดงศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่ และสร้างสรรค์ให้เกิดความรู้และประสบการณ์ใหม่ได้ด้วยตนเอง ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะเชื่อมโยงและนำจุดเด่นของแต่ละแนวคิดไปผสมผสานกับทฤษฎีหลักที่ใช้คือทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism)

การสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) มีพื้นฐานจากแนวคิดการพัฒนาในทางเชาวันปัญญาของวิก็อตสกี (Vygotsky) และเพียเจต์ (Piaget) ทั้งนี้ สอดคล้องและเชื่อมโยงกับแนวคิดทฤษฎีพหุปัญญา (Theory of Multiple Intelligences) ของการ์ดเนอร์ (Gardner) ซึ่งให้ความสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรมของผู้เรียนรู้ (ทศนา แคมมณี, 2553 : 86)

เพียเจต์ อธิบายว่า พัฒนาการเชาวันปัญญาของบุคคลมีการปรับตัวผ่านทางกระบวนการซึมซับหรือดูดซึม (Assimilation) กระบวนการปรับโครงสร้างทางเชาวันปัญญา (Accommodation) พัฒนาการเกิดขึ้นเมื่อบุคคลรับและซึมซับข้อมูลหรือประสบการณ์ใหม่เข้าไปสัมพันธ์กับความรู้หรือโครงสร้างทางปัญญาที่มีอยู่เดิม นั้น หากไม่สามารถสัมพันธ์กันได้ก็จะเกิดภาวะไม่สมดุลขึ้น (Dissuilibrium) บุคคลพยายามปรับสภาวะให้อยู่ภายใต้สภาวะโดยใช้กระบวนการปรับโครงสร้างทางปัญญา เพียเจต์เชื่อว่า คนทุกคนจะมีพัฒนาเชาวันปัญญาไปตามลำดับขั้น จากการมีปฏิสัมพันธ์และประสบการณ์กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ และประสบการณ์ที่เกี่ยวกับการคิดเชิงตรรกะและคณิตศาสตร์ รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ทางสังคม (Social Transmission) วุฒิภาวะ (Maturity) และกระบวนการพัฒนาความสมดุล (Equilibration) ของบุคคลนั้น ส่วน วิก็อตสกีได้ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและสังคมมาก โดยอธิบายว่ามนุษย์ได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมตั้งแต่แรกเกิด ซึ่งนอกจากสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติแล้วยังมีสิ่งแวดล้อมของสังคมหรือวัฒนธรรม ที่แต่ละสังคม สร้างขึ้น ดังนั้นสถาบันสังคมต่างๆ จึงมีอิทธิพลต่อการพัฒนาเชาวันปัญญาของแต่ละบุคคลมาก

จากแนวคิดทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเองนั้น นักการศึกษาได้นำมาเป็นหลักในการจัดการเรียนรู้ ที่จะทำให้ผู้เรียนสามารถสร้างองค์ความรู้ได้ดังต่อไปนี้

1. ตามทฤษฎีการสร้างความรู้ ผลของการเรียนรู้มุ่งเน้นไปที่กระบวนการสร้างความรู้ (Process of Knowledge Construction) และการตระหนักรู้ในกระบวนการนั้น (Reflexive Awareness of that Process) เป้าหมายการเรียนรู้ต้องมาจากการปฏิบัติงานจริง (Authentic Tasks) ผู้จัดการเรียนรู้จะต้องเป็นตัวอย่างและฝึกฝนกระบวนการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเห็น ผู้เรียนจะต้องฝึกฝนด้วยตนเอง
2. เป้าหมายของการจัดการเรียนรู้จะเปลี่ยนจากการถ่ายทอดให้ผู้เรียนได้รับสาระความรู้ที่แน่นอนตายตัว ไปสู่การสาธิตกระบวนการแปลและสร้างความหมายที่หลากหลาย การเรียนรู้ทักษะต่างๆ จะต้องมีประสิทธิภาพถึงขั้นทำได้และแก้ปัญหาจริงได้
3. ในการจัดการเรียนรู้ ผู้เรียนจะเป็นผู้รับผิดชอบในการเรียนรู้อย่างตื่นตัว (Active) ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้จัดกระทำกับข้อมูลหรือประสบการณ์ต่างๆ และจะต้องสร้างความหมายให้กับสิ่งนั้นด้วยตนเอง โดยการให้ผู้เรียนอยู่ในบริบทจริง ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์กับสื่อ วัสดุ อุปกรณ์ สิ่งของหรือข้อมูลต่างๆ ที่เป็นของจริงและมีความสอดคล้องกับความสนใจของผู้เรียน โดยผู้เรียนสามารถจะกระทำการศึกษา สืบรวจ วิเคราะห์ ทดลอง ลองผิดลองถูกกับสิ่งนั้นๆ จนเกิดเป็นความรู้ความเข้าใจขึ้น

4. ในการจัดการเรียนรู้จะต้องพยายามสร้างบรรยากาศทางสังคมจริยธรรม(Sociomoral) ให้เกิดขึ้น กล่าวคือ ผู้เรียนจะต้องมีโอกาสเรียนรู้ในบรรยากาศที่เอื้อต่อการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการสร้างความรู้ เช่น การร่วมมือ การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด และประสบการณ์ระหว่างผู้เรียนกับผู้เรียน และบุคคลอื่นๆ จะช่วยให้การเรียนรู้ของผู้เรียนกว้างขึ้น ชับซ้อนขึ้น และหลากหลายขึ้น

5. ในการเรียนรู้ผู้เรียนจะมีบทบาทในการเรียนรู้อย่างเต็มที่ โดยผู้เรียนจะนำตนเอง และควบคุมตนเองในการเรียนรู้ เช่น ผู้เรียนจะเป็นผู้เลือกสิ่งที่ต้องการเรียนเอง ตั้งกฎระเบียบเอง แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเอง ตกลงกันเองเมื่อเกิดความขัดแย้งหรือมีความคิดเห็นแตกต่างกัน เลือกผู้ร่วมงาน ได้เอง และรับผิดชอบในการดูแลรักษาห้องเรียนร่วมกัน

6. ในการเรียนรู้ ผู้จัดการเรียนรู้จะเป็นผู้ให้ความร่วมมือ อำนวยความสะดวกและช่วยเหลือ ผู้เรียนให้ผู้เรียนสร้างความรู้ได้ โดยทำหน้าที่ช่วยสร้างแรงจูงใจภายในให้เกิดแก่ผู้เรียนมีการจัดเตรียม กิจกรรมการเรียนรู้ที่ตรงกับความสนใจของผู้เรียน ให้คำปรึกษาแนะนำทั้งด้านวิชาการและด้านสังคม แก่ผู้เรียน ดูแลให้ความช่วยเหลือผู้เรียนที่มีปัญหาตลอดจนมีความเป็นประชาธิปไตยและมีเหตุผล ในการสัมพันธ์กับผู้เรียนด้วย

ดังนั้น การเรียนรู้ตามแนวคิดทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง (Constructivism) และฐานคิดจากแนวคิดกลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) แนวคิดกลุ่มพุทธินิยมหรือปัญญานิยม (Cognitivism) และแนวคิดกลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) จึงเป็นกระบวนการที่ผู้เรียนจะต้อง กระทำข้อมูล ไม่ใช่เพียงแต่รับข้อมูลมา โดยกระบวนการเรียนรู้จะเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ ในสมองควบคู่ไปกับกระบวนการทางสังคม ทั้งนี้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่ควรเป็นไปด้วย บรรยากาศที่เอื้อต่อปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ส่งเสริมทักษะการเรียนรู้แบบร่วมมือ การแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ความคิดและประสบการณ์ การจัดการปฏิสัมพันธ์กับสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วยแหล่งเรียนรู้ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม สื่อนวัตกรรมที่เหมาะสมเพียงพอ

การเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning)

การเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญต่อการรู้คิด (Cognitive) และมีความเชื่อว่า โดยส่วนมากมนุษย์ จะเรียนรู้โดยการสังเกตตัวเองหรือการลอกเลียนแบบ เนื่องจากมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน และสิ่งแวดล้อมในสังคม ซึ่งทั้งผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อกัน และทฤษฎีการเรียนรู้ด้วยการ รู้คิดทางสังคม (Social Cognitive Learning) มีขั้นตอนการเรียนรู้โดยการเลียนแบบ คือ ความใส่ใจ (Attention) การเรียนรู้ในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีความสนใจและเอาใจใส่ต่อตัวแบบกิจกรรม ของตัวแบบกระบวนการจำ (Retention) ผู้สังเกตต้องบันทึกสิ่งที่สังเกต กิจกรรมหรือข้อมูลข่าวสารได้ ทั้งนี้เพื่อนำกลับมาอธิบายการกระทำด้วยการสร้างภาพในใจหรือด้วยคำพูด กระบวนการ

เลียนแบบ (Reproduction) คือการนำสิ่งที่บันทึกในความจำมาเป็นสิ่งชี้้นำในการเลียนแบบตามตัวแบบ พฤติกรรมที่แสดงออกไม่ใช่การลอกแบบอย่างตรงไปตรงมาแต่เป็นการเลียนแบบที่มีความรู้และความเข้าใจ กระบวนการจูงใจ(Motivation) การจูงใจเป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเลียนแบบ ผู้สังเกต จะเลียนแบบพฤติกรรมที่ให้ผลดีกับเขา เช่น ได้รับแรงเสริม หรือคำชมเชย การจูงใจและการเสริมแรง จะมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้มาก

การเรียนรู้ของผู้ใหญ่ (Adult Learning)

กุลวดี คงปั้น (2548 : 20) ได้ทำการวิเคราะห์หลักพื้นฐานของการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ พบว่ามีหลักสำคัญๆ ดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่าย เมื่อมีการนำประสบการณ์เดิมมาประยุกต์ใช้กับการเรียนรู้ปัจจุบัน โดยใช้กระบวนการคิดแบบต่างๆ ได้แก่การเปรียบเทียบ การอุปมาอุปไมย กราฟ รูปภาพ รูปวาด เกม และอื่นๆ
2. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่เกิดขึ้นได้ง่ายในสิ่งแวดล้อมของการเรียนรู้ที่มีความปลอดภัยด้านจิตใจ เป็นที่ซึ่งบุคคลมีความรู้สึกสบายที่จะทดลองพฤติกรรมใหม่ๆ
3. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่าย เมื่อสิ่งที่เรียนรู้นั้นเกี่ยวข้องกับความต้องการและปัญหาที่บุคคลนั้นมีในขณะนั้น
4. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเป็นที่พึงพอใจมากที่สุด เมื่อการเรียนรู้นั้นดำเนินไปด้วยตัวของผู้เรียนเอง
5. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่ายเมื่อมีความคาดหวังชัดเจน และมีการแจ้งผลย้อนกลับในทันทีและแม่นยำ
6. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่ายหากมีการสื่อสารสองทางระหว่างครูและผู้เรียน ซึ่งจะช่วยสนับสนุนให้มีการสะท้อนผลจากผู้ใหญ่
7. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น เมื่อผู้เรียนไม่รู้สึกรอคัดด้วยเวลาที่จำกัด ซึ่งเป็นไปโดยเจตนา
8. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น เมื่อครูเป็นผู้ให้ความสะดวก ขอมรับและจัดให้มีการเรียนหลายแบบ
9. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น เมื่อครูไม่ใช้วิธีการควบคุมกระบวนการสอนทั้งหมด แต่ให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการนั้น
10. การเรียนรู้ของผู้ใหญ่จะเกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น เมื่อมีกิจกรรมการเรียนรู้หลากหลายทั้งเป็นรายบุคคลและเป็นกลุ่ม

กล่าวได้ว่ากระบวนการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ เกิดขึ้นได้จากการนำประสบการณ์เดิมของแต่ละคนมาประยุกต์ตามความต้องการและแก้ปัญหาของแต่ละคน โดยมีความคาดหวังและเกิดผลย้อนกลับได้ทันที ด้วยการปฏิบัติกิจกรรมที่หลากหลายตามความพึงพอใจ ไม่ถูกควบคุมด้วยเวลา และมีวิทยากรเป็นผู้ให้ความรู้จึงทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง

จากแนวคิดสรุปได้ว่าการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่เหมาะสมนั้น จะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้คือคนทุกคนในท้องถิ่นเกิดการเรียนรู้ อันเป็นการเรียนรู้ที่ (เสรี พงศ์พิศ. 2548 : 10) กล่าวว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากข้างใน ไม่ใช่ใครไปหยิบยื่นหรือยัดเหยียดให้ เป็น “การระเบิดจากข้างใน” ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสอนโดยกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมในลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกันจะทำให้เกิดพัฒนาการของการเรียนรู้นั้นอย่างรวดเร็ว และกระบวนการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่ที่จะสามารถนำภูมิปัญญาและประสบการณ์เดิมของแต่ละคนมาประยุกต์ใช้ให้เป็นทุนต่อการพัฒนาท้องถิ่นและสังคมอย่างเหมาะสมสืบเนื่องไป

การเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้คือปัจจัยหรือองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน เพราะช่วยทำให้ประชาชนเกิดสำนึกสาธารณะ และตระหนักในความสำคัญของการพัฒนาสังคม ประเภทของการเรียนรู้ของชุมชนที่สำคัญๆมี 2 ประเภท คือ

1. การเรียนรู้ตามระบบโรงเรียน จัดโดยสถานศึกษา อาศัยระบบการเรียนในชั้นเรียนเป็นหลักและมีหลักสูตรกำหนดไว้ตามระดับและประเภทของการศึกษาอย่างชัดเจน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคคลได้เรียนรู้ตามจุดหมายของหลักสูตรเป็นสำคัญ
2. การเรียนในวิถีชีวิต ได้แก่ การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้และสภาพแวดล้อมต่างๆที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลที่มีอยู่

กระบวนการเรียนรู้คือปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้มนุษย์เกิดปัญญา ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญที่สุดในกระบวนการพัฒนาสังคม ซึ่ง พัชรินทร์ สิริสุนทร (2547 : 189) ได้เสนอแนวคิดว่า ลักษณะและกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดสำนึกสาธารณะ มีความเข้มแข็ง และมีศักยภาพการแก้ปัญหาที่ซับซ้อนตลอดจนสามารถเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นได้ และได้เสนอลักษณะตลอดจนกระบวนการเรียนรู้ไว้ ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นกลุ่ม โดยอาศัยการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาที่จะเกิดขึ้น ซึ่งอาจทำได้โดยการระดมสมอง การพูดคุยแบบเฉพาะเจาะจงแบบกลุ่ม (Focus Group Discussion)

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เกิดจากการปฏิบัติจริง เพื่อพัฒนาทักษะในการแก้ไขปัญหา พลวัตของการเรียนรู้แบบนี้ เกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นแนวทางแก้ไข และทักษะการวิเคราะห์ของชุมชนซึ่งกระบวนการนี้อาจเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก เพื่อพัฒนาปัญญา และทักษะของสมาชิกในชุมชน ซึ่งเน้นหลักการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action)

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จากการแก้ปัญหาชีวิต (Problem Oriented) เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการพยายามแก้ไขปัญหา ซึ่งก่อให้เกิดการยกระดับของสติปัญญาของคนในชุมชน พัฒนาทักษะในการคิด วิเคราะห์และแก้ไขปัญหาด้วยสติและวุฒิภาวะอันนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลในชุมชนในภาพรวมโดยการเรียนรู้แบบนี้เป็นการเรียนรู้จากสิ่งใกล้ตัวของผู้เรียนเอง ก่อนที่จะทำความเข้าใจในปัญหา หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและแก้ปัญหาในที่สุด

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้และการทำงานร่วมกันอย่างเป็นเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง โดยความเชื่อมโยงของเครือข่ายนี้เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและทรัพยากรระหว่างกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือเกื้อกูล มีการติดต่อสื่อสารที่ไม่มีการบังคับบัญชา ไม่มีโครงสร้างอำนาจ จุลรวมที่ทำให้คนเข้ามาเป็นเครือข่าย ได้แก่ การมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องใกล้เคียงกัน การเรียนรู้แบบนี้ จึงเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนมากกว่าปัจเจกบุคคล

พัชรินทร์ สิริสุนทร (2547 : 140) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ของชุมชนมิติในด้านการพัฒนาสังคมว่า หมายถึง กระบวนการที่ทำให้บุคคลสามารถระดมความคิด วิเคราะห์ตั้งคำถาม แสวงหาแนวทางแก้ปัญหาต่างๆ จนสามารถนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและชุมชนได้แบบยั่งยืน การเรียนรู้จึงเป็นหัวใจของการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของการประยุกต์ใช้กลไกทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อการสร้างสรรค์ความเข้มแข็งของสถาบันสังคม ซึ่งได้แก่ชุมชนและสังคมองค์กรทางสังคมต่างๆ ดังนั้น การเรียนรู้จึงครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเกิดจากประสบการณ์ส่วนบุคคลที่เกิดจากกระบวนการ ทั้งที่เป็นทางการตามระบบของโรงเรียน และเกิดขึ้นในวิถีชีวิต

จิรวัดน์ พิระสันต์ (2547 : 32) ได้สรุปการเรียนรู้ของชุมชน ดังนี้

1. การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์อยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้โดยตรง เร็วและกว้าง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ผู้รู้และผู้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์เป็นผู้ที่ได้รับยกย่องและยอมรับจากผู้เรียน ชาวบ้านทั่วไปในชุมชน เพราะเป็นคนเหล่านั้น ไม่ได้เป็นผู้รู้หรือผู้นำเฉพาะด้านเท่านั้น แต่ยังเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตหรือดำรงตนอยู่ในสังคมให้กับคนทั่วไป กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิดศีลธรรมและจริยธรรมหรือเรียนรู้วิถีชีวิตผู้รู้ ผู้นำและชุมชนที่เรียนกว่าเรียนรู้แบบองค์รวม

2. บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนาระบบการเรียนรู้ คือ การสนับสนุนและพัฒนาระบบการเรียนรู้ให้เข้มแข็งและยั่งยืน ซึ่งบทบาทในการสร้าง สนับสนุน และพัฒนาการเรียนรู้มีลักษณะเป็นกระบวนการเกิดขึ้นพร้อมๆ กันและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันตลอดเวลาในรูปแบบขององค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน โดยการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ร่วมกัน การจัดการร่วมกันนี้ คือ จุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน มีการสร้างและพัฒนาสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน คือ การรักษาองค์กรชาวบ้าน กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และสืบทอดไปสู่ลูกหลาน โดยชักนำชาวบ้าน เด็กและเยาวชนให้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ที่มีอยู่ออกไปอย่างกว้างขวาง เรียกกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดนี้ว่า “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” และ “มหาวิทยาลัยชุมชน”

กล่าวได้ว่า การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะของการเชื่อมโยงและพึ่งพาอาศัยกันเป็นกลุ่มและมีความเป็นเครือข่ายมากขึ้น ซึ่งวิชิต นันทสุวรรณ และจางง แรกพิณิจ (2541 : 5) กล่าวว่าเวทีชาวบ้านจะเป็นเงื่อนไขเริ่มต้นของการเชื่อมโยงคนเข้าสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก่อให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ มีการสื่อสารการรวมกลุ่มผู้รู้เพื่อแลกเปลี่ยนและพัฒนาความรู้ เกิดครูชาวบ้าน และปราชญ์ท้องถิ่น และเกิดการพัฒนาสู่องค์กรเครือข่ายต่อไป ทั้งนี้ในการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดผลกระทบทางบวกต่อการเสริมสร้างระบบความรู้ของท้องถิ่นให้แข็งแรงนั้นต้องใช้กระบวนการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสานสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน หมายถึงการยอมรับการดำรงอยู่ของชุดความรู้ของชาวบ้าน (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2547 : 30) โดยมีองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต คือ คน ความรู้ และทรัพยากร โดยอาศัยกลไกทางสังคมที่สำคัญ ได้แก่ 1) เครือข่ายและองค์กรของชาวบ้าน 2) ระบบข้อมูลและสารสนเทศ 3) สถาบันหรือแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และ 4) กิจกรรมการเรียนรู้ ซึ่งทั้ง 4 องค์ประกอบจะต้องมีความสัมพันธ์กัน

การเรียนรู้รูปแบบใหม่

ประเทศไทยได้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศอย่างเป็นทางการเป็นระบบเป็นครั้งแรก ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยดำเนินการตามแบบยุโรปตะวันตก ซึ่งผลของการดำเนินการดังกล่าวก็ได้ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาในภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การศึกษาก็ได้ถูกให้เป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลตาทางการเมืองเพื่อประชาชนในการปฏิบัติตามแนวทางรัฐนิยม ที่รัฐบาลได้ประกาศใช้ในขณะนั้น ซึ่งก็เป็นไปตามบริบททางการเมืองของประเทศและของโลกในช่วงเวลาดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้พบว่าในช่วงระยะเวลาสี่สิบปีที่ผ่านมา สภาพการศึกษาของไทยยังไม่สามารถสร้างความเสมอภาคให้เกิดขึ้นในระหว่างชนชั้น ระหว่างเพศ ภายในและระหว่างประชาชนชาวไทยด้วยกัน และการศึกษาได้สร้างบุคคลที่มีความแปลกแยกจากวัฒนธรรมของตนเอง จนก่อให้เกิดความนิยมชมชอบในวัฒนธรรมต่างถิ่น

ประเทศไทยได้ก้าวสู่แนวทางการพัฒนาประเทศโดยอาศัยแนวคิดทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นกรอบความคิดในการพัฒนาประเทศ ซึ่งได้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศเช่นเดียวกัน โดยจะสังเกตได้จากการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2503 แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2520 แผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 แผนการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ฉบับต่างๆ ตลอดจนหลักสูตรที่ใช้ในการจัดระบบการศึกษาซึ่งกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้จัดทำขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาและใช้บุคลากรของกระทรวงศึกษาธิการให้เป็นกลไกหลักในการจัดการศึกษาร่วมกับกระทรวงอื่นๆ ซึ่งผลของการจัดการศึกษาในอดีตที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน สามารถนำมาสรุปเป็นบทเรียนที่สืบเนื่องมาจากการพัฒนาได้ดังนี้

1. เป็นการจัดการศึกษาให้กับคนกลุ่มน้อยโดยเฉพาะชนชั้นสูงและชนชั้นกลางค่อนข้างสูง
2. การจัดการศึกษาให้เป็นไปในลักษณะของการเสาะแสวงหาและเป็นไปเพื่อสนองความต้องการของบุคคลจึงอยู่ในลักษณะของการจัดการศึกษาที่ไม่เป็นไปตามปรัชญาการศึกษา
3. ในอดีตสถาบันสงฆ์มีบทบาทในการจัดการศึกษามาก แต่ในปัจจุบันสถาบันสงฆ์มีบทบาทน้อย ทำให้สถาบันการศึกษาเริ่มมีความแปลกแยกจากท้องถิ่นมากขึ้น
4. การจัดการศึกษาด้านคุณธรรมจริยธรรม พบว่าการศึกษา ได้ผลิตบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในวิทยาการสมัยใหม่ค่อนข้างสูง แต่มีคุณธรรมจริยธรรมค่อนข้างต่ำเมื่อเทียบเคียงกับการจัดการศึกษารวมกันระหว่างบ้าน วัดวัง ซึ่งเมื่อเปลี่ยนมาเป็นบ้าน โรงเรียน รัฐทำให้เกิดความนิยมในวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยมมากขึ้น
5. การจัดการศึกษาเพื่อการเตรียมคนไปศึกษาต่อต่างประเทศ ซึ่งแต่เดิมเป็นไปเพื่อให้ได้บุคคลที่มีคุณภาพมาใช้ในการพัฒนาประเทศตามแนวของรัฐ แต่ในปัจจุบันเกิดค่านิยมอื่น ที่มีได้นำความรู้และประสบการณ์มาใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของประเทศไทย จึงก่อให้เกิดผลเสียหายต่อการพัฒนาอย่างยิ่ง
6. การขยายการศึกษาในเชิงปริมาณ ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบต่อคุณภาพการศึกษาเป็นอย่างมาก
7. การศึกษาสอนให้บุคคลมีความรู้สึกต้องเชื่อฟังคำสั่งหรือชินกับการปฏิบัติตามคำสั่งสอน อบรม มากกว่าที่จะรู้จักใช้ความคิดในการสร้างสรรค์วิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ๆ
8. ภาวะของเศรษฐกิจการเมืองและสังคม ที่แปรเปลี่ยนตามกระแสโลก ส่งผลกระทบต่อการจัดการศึกษาที่ไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลก ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาประเทศและการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์โดยตรง

จากบทเรียนที่สืบเนื่องจากการพัฒนาดังกล่าวทำให้การศึกษาซึ่งเป็นตัวกลางในการถ่ายทอดประสบการณ์และการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ต้องปรับเปลี่ยนบทบาท เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวมาข้างต้น การศึกษาสมัยใหม่จึงต้องมีความสามารถในการนำผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในการถ่ายทอดประสบการณ์และพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ให้กับคนในชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและชุมชนต่อไป

อมรวิรัช นาคทรพรพ (2550 : 122) กล่าวถึงแนวโน้มของพลวัตทางการศึกษาของสังคมโลกที่นำไปสู่การปฏิรูปการศึกษาและการเรียนรู้ในปัจจุบันไว้ ดังนี้

1. การเป็นสังคมความรู้ (Learning Society) กระแสทั่วโลกได้บ่งชี้ว่าโครงสร้างการผลิตที่ซับซ้อนและพึ่งพิงกับเทคโนโลยีมากขึ้นตลอดเวลาทำให้แรงงานยุคใหม่ต้องมีความรู้ ทักษะและความสามารถในการแก้ปัญหาสูงขึ้น

2. การศึกษาเพื่อกลุ่มเป้าหมายระดับกว้าง (Mass Education) ความต้องการการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องของคนทุกเพศทุกวัยทุกอาชีพจะค่อยๆเปลี่ยน โรงเรียนให้เป็นศูนย์สรรพวิทยาการของชุมชนที่มีกิจกรรมการเรียนรู้หลากหลายและมีระบบเทียบโอนที่กระหว่างการศึกษาในระบบนอกระบบ และตามอัธยาศัย เพื่อให้คนสามารถเล่าเรียนต่อยอดไปได้จนเต็มศักยภาพ

3. การเรียนรู้จากทุกเมื่อ (Education on Demand) ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสารสนเทศจะช่วยให้โรงเรียนสามารถหยิบยื่นประโยชน์จากการศึกษาไปสู่กลุ่มเป้าหมายที่กว้างขึ้น เร็วขึ้นจนไปสู่ทุกที่ทุกเมื่อ (Anytime Anywhere Learning) ในอนาคตอันใกล้ การเรียนรู้และการพัฒนาเทคโนโลยีในทศวรรษต่อไปจะขึ้นกับความเป็นไฮเทคของนวัตกรรมที่หลากหลาย

4. การมีนักจัดการแบบมืออาชีพ (Professionalism) ความคาดหวังและการตรวจสอบจากสังคมประกอบกับทรัพยากรที่รัดตัวจะกดดันให้การบริหารการศึกษาต้องมีความคุ้มค่า คล่องตัวด้วยนักบริหารจัดการที่อิงแบบธุรกิจที่ไม่มุ่งกำไรมากขึ้น

5. การศึกษาเพื่อเยียวยากับสังคม (Social Illness) อาการเจ็บป่วยทางสังคม การทำร้ายประหัตประหารกันความเครียดในชีวิตสมัยใหม่ ทำให้เรื่องคุณธรรมจริยธรรม และความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณเป็นโจทย์ใหญ่ต่อไปของการศึกษาทุกระดับ

6. การศึกษาเพื่อตัวตนทางวัฒนธรรมและการดูแลตนเองของชุมชน (Localization Globalization) กระแสการผสมผสานทางวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ ประกอบกับการรู้เท่าทันข่าวสารข้อมูลและการมีอำนาจปกครองตนเองมากขึ้น จะทำให้ชุมชนเรียกร้องและแสดงความมีตัวตนทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองมากขึ้น

ทั้งนี้จากการศึกษาของ ภาณุวัฒน์ ภักดีวงษ์ (2547 : 36) ถึงอิทธิพลของแนวคิดที่มีต่อการศึกษาลงสมัยใหม่ (Postmodern Education) เพื่อพัฒนาแนวทางการศึกษาที่สามารถพัฒนาผู้เรียนและสังคมอย่างบรรลุเป้าหมาย สรุปได้ดังนี้

1. ผู้เรียนมีความหลากหลาย การศึกษาต้องคำนึงถึงความแตกต่างหลากหลายและธรรมชาติของผู้เรียนในระดับปัจเจกบุคคล
2. ผู้สอนเป็นเพียงผู้เปิดบทใหม่ ที่ผู้เรียนมีสิทธิที่จะวิพากษ์วิจารณ์ (Critical Thinking) เชื่อตามหรือไม่ก็ได้ และการเรียนรู้ต้องให้ความสำคัญกับการตั้งข้อสงสัยที่นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ ความคิดใหม่ๆ ที่ไม่ยึดติดหรือปิดตายในรูปแบบเดิมๆ
3. ไม่มีการเรียนการสอนแบบสูตรสำเร็จทุกอย่าง การสอนเป็นการเปิดพื้นฐานทางการคิดหรือของขอบข่ายความรู้ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ เน้นการเปิดพื้นที่ที่แสวงหารูปแบบต่างๆ เฉพาะตัว
4. ความรู้ คือ อานาจที่เกิดขึ้นได้ทุกแห่ง เป็นเครือข่ายที่โยงใยทุกที่ ดังนั้นการเรียนรู้จึงไม่จำกัดเฉพาะอยู่ในห้องเรียน แต่สามารถเกิดขึ้นและเข้าถึงได้ทุกแห่งทุกที่ตลอดเวลา
5. หน้าที่ของนักการศึกษาจะต้องเป็นผู้เชื่อมชุมชนทางความรู้ แปลระบบความรู้แต่ละชุดให้สาธารณะชนรับรู้เข้าใจ

เมตต์ เมตต์การุณจิต (2547 : 50 - 51) กล่าวว่าหลักสูตรการเรียนรู้จะมีเนื้อหา 3 ลักษณะ คือ 1) เนื้อหาความรู้ที่เป็นสากล (Universal Content) 2) ความรู้เกี่ยวกับชาติของตนเอง (National Content) และ 3) ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น (Local Content)

สุชาติ จักรพิสุทธิ์ (2548 : 59) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาทางเลือกโลกแห่งการเรียนรู้ นอกโรงเรียน ได้สรุปความหมายของการศึกษาว่า คือกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นการเรียนรู้เพื่อให้นักเรียนพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นการเรียนรู้ที่จะทำให้มนุษย์เข้าใจตน ฟังตนได้ และแบ่งปันผู้อื่น ทั้งนี้ ได้เห็นว่าการศึกษาทางเลือกเป็นระบบการเรียนรู้ที่ครอบคลุม ชุมชนและท้องถิ่น สร้างสรรค์ขึ้นมา ผสมผสาน เชื่อมโยงกับการเรียนรู้ในระบบ ตลอดจนเป็นทางเลือกในการศึกษาอย่างหลากหลายในสังคมปัจจุบัน โดยจำแนกแนวทางการศึกษาไว้ 7 ประเด็น คือ

1. การศึกษาทางเลือกที่จัดครอบครัวหรือ Home School ครอบคลุมทั้งแบบครอบครัวเดี่ยว และกลุ่มครอบครัวหรือเครือข่าย ปัจจุบันมีอยู่เกือบ 100 ครอบครัวประเทศ
2. การศึกษาทางเลือกที่อิงกับระบบของรัฐ ได้แก่ โรงเรียนในระบบที่จัดกระบวนการเรียน การสอนแบบเน้นความรู้เชิงประสบการณ์และปฏิบัตินอกตำราเรียน หรือนวัตกรรมการเรียนรู้
3. การศึกษาทางเลือกสายครุภูมิปัญญา ได้แก่ พ่อครูแม่ครู ประชาชนชาวบ้านที่สังกัดกลุ่ม หรือเครือข่าย และดำเนินการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ชนรุ่นหลังทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและไม่เสียค่าใช้จ่าย ในความรู้ด้านศิลปะการช่าง การแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพร การอ่านเขียนอักษรโบราณ นาฏศิลป์ พื้นบ้าน เป็นต้น
4. การศึกษาทางเลือกสายศาสนธรรม ซึ่งจัดกระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิกในสังกัด ทั้งแนวเศรษฐกิจพอเพียง การต่อต้านบริโภคนิยม การปฏิบัติสมาธิหรือปฏิบัติธรรมในแนวทางต่างๆ หลากหลายตามความเชื่อแต่ละสำนักและก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้เข้าร่วม

5. การศึกษาทางเลือกที่เป็นสถาบันนอกระบบรัฐ ได้แก่ กลุ่มกิจกรรมทางการศึกษาที่มีเจตนาในการจัดกระบวนการวิชาความรู้แก่กลุ่มเป้าหมายของคนทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและไม่เสียค่าใช้จ่าย เช่น สถาบันการเรียนรู้ขององค์กรพัฒนาเอกชน ศูนย์ ชมรมฯ อาทิสาวิกา สิกขาลัย มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน สถาบันพัฒนาศักยภาพชุมชนเสมอภาค สิกขาลัย เป็นต้น

6. การศึกษาทางเลือกของกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม เป็นภาคการเรียนรู้ที่กว้างขวางหลากหลายที่สุด ทั้งกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมอ้อมทรัพย์ การเกษตร การแพทย์พื้นบ้าน การพัฒนาอาชีพ การสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรม การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการอนามัยและสาธารณสุข การดูแลเด็กและเยาวชน การฟื้นฟูดูแลผู้ป่วยเอดส์ การป้องกันยาเสพติด การจัดการชุมชน เป็นต้น

กล่าวได้ว่าการจัดการเรียนรู้รูปแบบใหม่จะมีความหลากหลายและยืดหยุ่น ให้ผู้เรียนเข้าถึงได้ง่าย ไม่มีกฎเกณฑ์ที่จะสกัดกั้นการเรียนรู้ เปิดกว้างและมีแรงจูงใจ มีบรรยากาศของการเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้น และทุกคนสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ได้ง่าย (สุมาลี ศรีสังข์. 2547 : 24) ทั้งนี้ไพพรรณ เกียรติโชติชัย (2545 : 60) กล่าวว่า แนวโน้มของรูปแบบการศึกษาในปัจจุบันและอนาคตมุ่งเน้นด้านโอกาสในการเรียนรู้ ความหลากหลายในการเลือกที่จะเรียนรู้ และการเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การศึกษาหาความรู้ความสามารถเกิดขึ้นได้ทุกสถานที่ในโลก ไม่ใช่เฉพาะที่โรงเรียนเท่านั้น โดยเรียนรู้ด้วยการบูรณาการ ซึ่งยึดธรรมชาติและวิถีชีวิตเป็นหลักที่สำคัญที่สุด คือการใช้กิจกรรมการศึกษาเป็นเครื่องมือหลักที่ผลักดันการจัดการศึกษาระบบอุปถัมภ์ได้อย่างสมบูรณ์ และส่งผลไปถึงการพัฒนาคน พัฒนาท้องถิ่น พัฒนาประเทศสังคมโลกอย่างยั่งยืน

แนวการจัดการศึกษาไทยในปัจจุบัน

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์แนวทางการจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบัน โดยนำพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ในฐานะที่เป็นนโยบายการศึกษาของรัฐบาลเป็นกรอบการวิเคราะห์ เพื่อศึกษาถึงนโยบายและแนวทางการจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบันสรุปได้ดังนี้

1. ด้านการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน

ระบบการศึกษาได้เปิดกว้างเพื่อให้ครอบคลุมกลุ่มคนทุกวัย และทุกช่วงชีวิตตลอดชีวิตของประชาชน (Long Life Education) โดยมีการจัดการศึกษา 3 ระบบคือ 1) การศึกษาในระบบ (Formal Education) 2) การศึกษานอกระบบ (Non-formal Education) และ 3) การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) โดยมุ่งและส่งเสริมการจัดการบริการการศึกษาให้กับประชาชนทุกกลุ่มเป้าหมาย ตั้งแต่แรกเกิดจนตลอดชีวิตอย่างทั่วถึงและได้มาตรฐาน ในรูปแบบที่หลากหลาย ด้วยการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ท่ามกลางองค์ความรู้ที่หลากหลายด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยีที่สามารถ

จะเอื้ออำนวยให้ได้มากที่สุด โดยมุ่งเน้นยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่ง คือ การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดให้แก่ประชาชน โดยเน้นการพัฒนาการศึกษาอย่างต่อเนื่องและการเรียนรู้ตลอดชีวิต การจัดบริการทางวิชาการทางสังคม การฝึกอบรมเพิ่มผลผลิตของแรงงาน

การศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 4 โดยบัญญัติไว้ว่า เป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ในความหมายของการศึกษาตลอดชีวิตดังกล่าว จึงเป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นในทุกสถานที่ และตลอดระยะเวลาในชีวิตของบุคคลทุกคน ทั้งนี้พบว่าในการให้บริการการศึกษาในระบบ ยังไม่สามารถสร้างความเสมอภาคและความเป็นธรรมในการเข้ารับบริการการศึกษาอย่างทั่วถึง การจัดการศึกษานอกระบบยังจัดได้ไม่เพียงพอกับจำนวนประชากรและสภาพการเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และการศึกษาตามอัธยาศัย ยังไม่สามารถสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ได้ เนื่องจากแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณภาพ ยังได้รับการพัฒนาไม่เพียงพอและกระจายไม่ทั่วถึง

2. ด้านการให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ประกอบด้วยแนวทางการจัดการศึกษา ครอบคลุมวัตถุประสงค์ 2 ด้าน คือ ด้านบุคลากรทางการศึกษา และด้านบริหารและจัดการการศึกษา ดังนี้

2.1 ส่งเสริมให้มีการผลิตและพัฒนาบุคลากรทางการศึกษาอย่างมีคุณภาพ ให้มีการระดมทรัพยากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ ความรอบรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้และยกย่องเชิดชูผู้ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดการศึกษา

2.2 มีการกระจายอำนาจในด้านการบริหารและการจัดการศึกษาของรัฐ ซึ่งกำหนดให้สถานศึกษาภาครัฐเป็นนิติบุคคล มีการบริหารและจัดการศึกษาในรูปแบบของคณะกรรมการการศึกษา ได้ให้มีการจัดการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสามารถจัดแนวทางการศึกษาความพร้อม ความเหมาะสม ความต้องการภายในท้องถิ่น และให้สถานศึกษาเอกชนเป็นนิติบุคคลและการศึกษาได้ทุกระดับ ทุกรูปแบบ โดยมีการบริหาร และการจัดการศึกษาในรูปแบบของคณะกรรมการ ทั้งนี้มุ่งปรับเปลี่ยนระบบบริหารและการจัดการที่ส่งเสริมให้เกิดองค์กรแห่งการเรียนรู้ มีการบริหารจัดการที่ดี เน้นการกระจายอำนาจเพื่อความเป็นอิสระและคล่องตัวในการปฏิบัติงานหน่วยงานทางการศึกษา ทั้งนี้พบว่าการระดมทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษาจากส่วนต่างๆ ของสังคมยังดำเนินการได้ไม่มากเท่าที่ควร ชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาน้อย การใช้ทรัพยากรร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษาที่อยู่ในสังกัดเดียวกันหรือต่างสังกัด ยังขาดการบริหารจัดการที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดร่วมกัน

3. ด้านการพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

แนวการจัดการศึกษาด้านการพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง มุ่งพัฒนาสาระเรียนรู้ของหลักสูตรที่เชื่อมโยงกันทุกระดับและประเภทการศึกษาตลอดแนว และการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด การเรียนรู้ตนเอง และเรียนรู้ตลอดชีวิต ส่งเสริมการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงภูมิปัญญาดั้งเดิมกับวิทยาการสมัยใหม่ และสภาพที่เป็นจริงของชีวิต เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีความหมาย อันนำไปสู่การสร้างลักษณะนิสัยของคนดี คนเก่ง มีความสุข และมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม พร้อมก้าวทันสังคมโลก โดยมีการดำเนินการ ดังนี้

3.1 ให้มีการเชื่อมโยงหลักสูตรพัฒนาหลักสูตรและสาระการเรียนรู้ที่สมดุลระหว่างการเรียนรู้เรื่องราวในท้องถิ่น ประเทศสากล และส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาดั้งเดิมกับวิทยาการสมัยใหม่ การเรียนรู้ด้วยตนเองของผู้เรียน โดยเน้นการพัฒนาศักยภาพในการคิดวิเคราะห์ การตัดสินใจ ตลอดจนทักษะพื้นฐานที่จำเป็นในการแสวงหาความรู้ อาทิ ภาษาอังกฤษ การใช้เทคโนโลยี สารสนเทศ และการสื่อสารเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษา ค้นคว้า และการดำรงชีวิต ให้ผู้เรียนมีโอกาสเรียนรู้ภูมิปัญญาเครือข่ายอินเทอร์เน็ต โดยเฉพาะตั้งแต่การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นขึ้นไป

3.2 ส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ สื่อ เทคโนโลยีสารสนเทศ และด้านการสื่อสารมาใช้เพื่อการเรียนรู้อย่างคุ้มค่า เพื่อให้ผู้เรียนและประชาชนเข้าถึงบริการการเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ตลอดชีวิต อันนำไปสู่การปฏิรูปการเรียนรู้ที่ครบวงจรทั้งด้านการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ การพัฒนาคุณภาพชีวิต และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ จากการวิเคราะห์พบว่า หลักสูตร วิธีการเรียนการสอน อุปกรณ์และสื่อการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล ยังไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างคนดี คนเก่ง หรือให้มีความรู้คู่คุณธรรม เพราะกระบวนการเรียนรู้ ยังขาดการบูรณาการระหว่างความรู้ความเข้าใจ เพื่อการพัฒนาในด้านสติปัญญา ทักษะอาชีพ กับการพัฒนาจิตใจทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม

อย่างไรก็ตามเป้าหมายในการพัฒนาปี 2554 ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) มุ่งเสริมสร้างทุนของประเทศให้เข้มแข็ง โดยยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น คงจะผลักดันให้หน่วยงานท้องถิ่นและองค์กรภาคี ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องมุ่งมั่นจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสังคมไทยให้ก้าวสู่การเป็นสังคมแห่งภูมิปัญญา และการเรียนรู้ได้โดยเร็ว

บทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบรูปแบบการจัดการศึกษาของประเทศต่างๆ

ในการศึกษาเอกสาร (Documentary Study) เกี่ยวกับการศึกษาของประเทศต่างๆ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และประมวลนำเสนอข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ เพื่อเป็นกรอบแนวคิดของการวิจัยและนำเสนอ

รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นจังหวัดสุโขทัย ซึ่งประกอบด้วยบทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ การจัดการศึกษา 4 ด้าน ดังนี้

1. บทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All)

จากการศึกษาแนวทางการจัดการระบบการศึกษาของประเทศสมาชิกอาเซียน 10 ประเทศ ซึ่งประกอบไปด้วย ไทย บรูไน คารุสซาลาม สหพันธรัฐมาเลเซีย สาธารณรัฐฟิลิปปินส์ สาธารณรัฐสิงคโปร์ สาธารณรัฐอินโดนีเซีย กัมพูชา สหภาพพม่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม (พัชรวัลย์ วงศ์บุญสิน และคณะ. 2549 :106) พบว่ามีนโยบายในการจัดการศึกษาไปในทิศทางเดียวกันคือ มุ่งเน้นการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All) และพบว่าประเทศกลุ่มอาเซียนให้ความสำคัญกับการขยายโอกาสทางการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึง โดยกำหนดแนวดำเนินการเป็น 2 ลักษณะคือ

1.1 การขยายโอกาสทางการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึงในทุกระดับการศึกษาพบว่า ประเทศฟิลิปปินส์ขยายโอกาสถึงระดับอุดมศึกษา โดยมีจุดเน้นที่เด่นชัดมาก คือประกาศใช้ทศวรรษที่ 1990 เป็นทศวรรษแห่งการศึกษาเรียนรู้สำหรับทุกคน ทั้งนี้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญของประเทศฟิลิปปินส์ ปี 2530 ซึ่งให้ความสำคัญต่อบทบาทของการศึกษาเรียนรู้ในการพัฒนาของประเทศให้มีคุณภาพอย่างทั่วถึงโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย

1.2 การขยายโอกาสทางการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างทั่วถึง โดยเน้นระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งเป็นแนวทางของประเทศสมาชิกอาเซียน 9 ประเทศ คือ ไทย บรูไน คารุสซาลาม กัมพูชา สหพันธรัฐมาเลเซีย สาธารณรัฐสิงคโปร์ สาธารณรัฐอินโดนีเซีย สหภาพพม่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ทั้งนี้แสดงถึงจุดรวมการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวลอย่างแท้จริง

นอกจากนี้พบว่าประเทศอินโดนีเซีย ได้ระบุนโยบายทางการศึกษาว่าด้วยแผนปฏิบัติการ “Education for All” ค.ศ. 2002 โดยมียุทธศาสตร์แห่งชาติที่สำคัญคือการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ทางการศึกษา โดยการประสานความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทางการศึกษาทุกส่วน การจัดสรรงบประมาณที่รัฐบาลท้องถิ่นกับสมาชิกชุมชนต้องเข้ามาจัดการร่วมกันในการดูแลรับผิดชอบ การศึกษาขั้นพื้นฐาน การศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบ ซึ่งประกอบด้วยรูปแบบการจัดการศึกษา 7 ประเภท ได้แก่ 1) การศึกษาทั่วไป 2) การอาชีวศึกษา 3) การศึกษาพิเศษ 4) การบริการศึกษาเฉพาะทาง 5) ศาสนาศึกษา 6) วิชาการศึกษาวิทยาศาสตร์ 7) การศึกษาระดับวิชาชีพ

สำหรับประเทศกัมพูชา มีนโยบายสำคัญของประเทศคือ การแก้ปัญหาความยากจน ภายใต้นโยบายของรัฐบาลที่เน้นคนจนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งมีแนวทางการปฏิรูปการศึกษาที่เรียกว่า

“Education for All” โดยมีเป้าหมายการขยายการศึกษาให้ทั่วถึงแก่ประชาชนทุกคนและระดับคุณภาพของการศึกษาสู่ระดับมาตรฐานสากล และภูมิภาคสำหรับประชาชนทุกเพศทุกวัยทุกระดับสถานะทางเศรษฐกิจ ทุกพื้นที่ ทุกเชื้อชาติ แม้ผู้พิการทางร่างกาย ยุทธศาสตร์ที่ใช้ได้แก่ 1) จัดการประถมศึกษาอย่างทั่วถึง 2) จัดการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันทั้งด้านฐานะ เพศ และถิ่นฐาน 3) เพิ่มจำนวนผู้เข้ารับการศึกษามาให้สูงขึ้นทุกระดับชั้น 4) พัฒนาเครือข่ายโรงเรียนต้นแบบ 5) เพิ่มทุนอุดหนุนทางการศึกษา โดยทุกยุทธศาสตร์กำหนดโอกาสให้เพศหญิงและคนจนเข้าถึงบริการทางการศึกษา ตามเกณฑ์ที่กำหนดอย่างชัดเจน มีการกระตุ้นเชิงนโยบาย เพื่อเพิ่มจำนวนผู้ที่ออกจากระบบการศึกษากลับเข้ามาศึกษาต่ออย่างชัดเจน (พัชรราวลัย วงศ์บุญสิน และคณะ. 2549 : 64 - 68)

ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามพัฒนาประเทศสู่การจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล จากมติที่ประชุมขบวนการนานาชาติ ณ กรุงคาการ์ เมื่อเดือนเมษายน ค.ศ.2000 ด้วยความร่วมมือ และช่วยเหลือจากองค์การยูเนสโก (UNESCO) จึงได้กำหนดแผนการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล ปี ค.ศ. 2003-2015 โดยมีเป้าหมายการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาให้ฟรีกับประชาชนทุกคน และเพิ่มการขยายโอกาสให้ครอบคลุมระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในปี ค.ศ. 2005 นอกจากนี้กลุ่มประเทศที่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือ ยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Organization :UNESCO) ได้แก่ ประเทศบังคลาเทศ ภูฏาน เชมร จีน อินเดีย อิหร่าน ลาว มองโกเลีย และพม่า พบว่า มีแนวทางในการจัดการศึกษาในรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC : Community Learning Centre) ซึ่งเป็นศูนย์ที่มีชุมชนและท้องถิ่นจัดการศึกษานอกระบบ ทั้งในชนบท หมู่บ้านและในชุมชนเมือง หลายแห่ง มุ่งเน้นการสร้างอำนาจที่เกิดขึ้นโดยชุมชน เพื่อส่งเสริมโอกาสทางการศึกษาให้กับประชาชน ทั้งคนจนและผู้ด้อยโอกาสให้ทั่วถึงมากขึ้น ประเทศมองโกเลียจัดให้มีการศึกษาภาคบังคับและโอกาสทางการศึกษาให้กับคนเร่ร่อนและผู้ด้อยโอกาส สำหรับประเทศพม่าส่งเสริมการศึกษาภาคบังคับและการสร้างโอกาสทางการศึกษาให้กับประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงและคนยากจน

ดังนั้นการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All) จึงเป็นการศึกษาทุกรูปแบบที่จัดให้กับคนทุกวัย ได้มีโอกาสเรียนรู้ตลอดชีวิต (Long Life Education) ทั้งนี้จากการประมวลนโยบายและเป้าหมายการจัดการศึกษาดังกล่าว พบว่าแต่ละช่วงวัยของชีวิตการศึกษาจะตอบสนองการเรียนรู้ โดยมีจุดมุ่งหมายสำหรับคนช่วงวัยต่างๆ คือ

1. การศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชน เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการศึกษาระดับปฐมวัย การศึกษาขั้นพื้นฐาน การอาชีวศึกษา และระดับอุดมศึกษา ซึ่งจัดเป็นการศึกษาในระบบเป็นส่วนใหญ่
2. การศึกษาสำหรับปะชาน เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการศึกษาในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

จากการศึกษานโยบายและแนวความคิดทางจัดการศึกษาคนทั้งมวล (Education for All) ของประเทศต่างๆ ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงการเปรียบเทียบดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 1 แสดงการเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All)

ประเทศ	ประเด็นการเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All)		
	เป้าหมาย	นโยบาย	แนวการจัดการศึกษา
ฟิลิปปินส์	เด็ก ผู้ใหญ่	- การศึกษาภาคบังคับ 6 ปี โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย - ทศวรรษแห่งการศึกษา สำหรับทุกคน - การระดมทรัพยากรเพื่อ ประโยชน์สูงสุดทาง การศึกษา	- กระจายอำนาจการ จัดการศึกษาสู่ ท้องถิ่น
อินโดนีเซีย	เด็ก ผู้ใหญ่	- การศึกษาขั้นพื้นฐาน 9 ปี - จัดการศึกษาสำหรับ พลเมืองที่ด้อยโอกาส ชนกลุ่มน้อย ชุมชนที่มี สภาพแวดล้อมเสื่อม โทรม	- รัฐบาลกลาง รัฐบาล ท้องถิ่น สมาชิกใน ชุมชน สถาบันทาง ศาสนา และ สถาบันการศึกษา ร่วมกันจัดการศึกษา
กัมพูชา	เด็ก ผู้ใหญ่	- การจัดการศึกษา ภาคบังคับ - การเรียนรู้ที่เน้นคนจน เป็นศูนย์กลาง - ขยายโอกาสทาง การศึกษาทุกเพศทุกวัย และผู้ด้อยโอกาส	
เวียดนาม	เด็ก ผู้ใหญ่	- แผนการจัดการศึกษา เพื่อคนทั้งมวล	- สถาบันการศึกษา - ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

ตาราง 1 (ต่อ)

ประเด็นการเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All)			
ประเทศ	เป้าหมาย	นโยบาย	แนวการจัดการศึกษา
สิงคโปร์	เด็ก ผู้ใหญ่	- การศึกษาเฉพาะทาง สำหรับผู้มีความสามารถพิเศษ - ระบบการศึกษา แบบไร้ขอบ - ระบบการศึกษาฐาน กว้าง	- กระจายอำนาจการจัด การศึกษาสู่ท้องถิ่น
มาเลเซีย	เด็ก ผู้ใหญ่	- ส่งเสริมการศึกษาภาค บังคับ - สร้างโอกาสทาง การศึกษาให้กับคนจน และผู้ด้อยโอกาส	- สถาบันการศึกษา - ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC : Community Learning Centre)
มองโกเลีย	เด็ก ผู้ใหญ่	- ส่งเสริมการศึกษาภาค บังคับ - สร้างโอกาสทาง การศึกษาให้กับคน เร่ร่อนและผู้ด้อยโอกาส	- สถาบันการศึกษา - ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC : Community Learning Centre)
พม่า	เด็ก ผู้ใหญ่	- ส่งเสริมการศึกษาภาค บังคับ - สร้างโอกาสทาง การศึกษาให้กับผู้หญิง และคนยากจน	- สถาบันการศึกษา - ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC : Community Learning Centre)
ไทย	เด็ก ผู้ใหญ่	- ส่งเสริมการศึกษาภาค บังคับ - สร้างโอกาสทาง การศึกษาให้กับผู้หญิง และคนยากจน	- สถาบันการศึกษา ทั้ง ในและนอกระบบ โรงเรียน

สรุปได้ว่าการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All) นั้นเป็นการจัดการศึกษาให้กับประชาชนทุกเพศ ทุกวัย ทั้งวัยเด็ก (Pedagogy) และวัยผู้ใหญ่ (Andragogy) เป็นการจัดการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) ให้ทุกกลุ่มบุคคล ทุกกลุ่มอาชีพ (Career) ตามกลุ่มวัฒนธรรมประเพณี (Cultural) ทุกชุมชน (Community) ตลอดจนกลุ่มผู้ด้อยโอกาสต่างๆ ได้แก่ คนจน คนเร่ร่อน ผู้ถูกทอดทิ้ง ผู้ถูกทำร้ายทารุณ คนพิการ และผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา ฯลฯ

2. บทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้โดยชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education)

หลายประเทศมุ่งเน้นการปฏิรูปการศึกษาไปที่การกระจายอำนาจการจัดการศึกษาจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่นในระดับจังหวัดหรือเมืองในรูปของคณะกรรมการการศึกษา (Board of Education) สภาการมีส่วนร่วม และสภาเขตการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น ในขณะที่หลายประเทศที่มีการกระจายอำนาจให้เมืองหรือจังหวัดบริหารจัดการศึกษาอยู่แล้ว ได้กระจายอำนาจให้โรงเรียนและสถานศึกษารับผิดชอบในการบริหารจัดการศึกษาเพื่อประกันคุณภาพการศึกษามากขึ้น (สงวนศรี วิรัชชัย, 2544 : 37) สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ เกาหลี ญี่ปุ่น มาเลเซีย และเวียดนาม ได้ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาสู่ท้องถิ่นมากขึ้น โดยมีแนวคิดในการจัดการศึกษาที่เป็นประเด็นร่วมของแต่ละประเทศ ดังนี้

- 2.1 มุ่งเน้นให้ชุมชนและท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดการศึกษา
- 2.2 ปรับเปลี่ยนแนวคิดจากการศึกษาในระบบโรงเรียนไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิต
- 2.3 ในท้องถิ่นมีอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบ การตรวจสอบ การตัดสินใจ ในการจัดการศึกษา
- 2.4 การกระจายอำนาจในการบริหารจัดการศึกษาโดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตรวจสอบและถ่วงดุล
- 2.5 คำนึงความรับผิดชอบต่อจัดการศึกษาให้กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย คือ ผู้ปกครอง ชุมชนให้มากที่สุด

ทั้งนี้การปฏิรูปการศึกษาไทยเป็นวาระแห่งชาติ ได้กำหนดการปฏิรูปการศึกษาในด้านต่างๆ โดยระบุยุทธศาสตร์สำคัญ ด้านการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ว่าต้องประกอบด้วย 1) การกำหนดเป้าหมายผู้เรียนรู้ให้ชัดเจนและการจัดกิจกรรมที่หลากหลายเหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย 2) การจัดการความรู้และแหล่งเรียนรู้ 3) การส่งเสริมให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ตลอดชีวิต 4) การจัดสรรงบประมาณแบบกระจายอำนาจ 5) การบริหารจัดการที่มุ่งเน้นการประสานส่งเสริม โดยการปรับบทบาทหน่วยงานการศึกษานอกโรงเรียน

กลุ่มอาเซียนทั้ง 10 ประเทศ ซึ่งประกอบด้วย ไทย บรูไน ดารุสซาลาม สหพันธรัฐ มาเลเซีย สาธารณรัฐฟิลิปปินส์ สาธารณรัฐสิงคโปร์ สาธารณรัฐอินโดนีเซีย กัมพูชา สหภาพพม่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม พบว่า มีนโยบาย การบริหารจัดการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการสร้างและพัฒนา องค์ความรู้ ตลอดจนกระบวนการจัดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และประเทศไทยมีการจัดทำกลยุทธ์ การจัดการความรู้ และแหล่งเรียนรู้พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ชุมชนให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การจัดการศึกษาของประเทศกัมพูชา พบว่า มีการส่งเสริมการเรียนรู้ในระบบตาม แนวทางการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่มีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Lifelong Learning) จัดให้มีการ เรียนรู้ในรูปแบบศูนย์ต่างๆ ในหมู่บ้านเครือข่าย (Community Lifelong Learning Centres : CLLC) โดยกำหนดโอกาสให้เพศหญิงมีสัดส่วนร้อยละ 40 และผู้ที่มาจากครอบครัวยากจนมีสัดส่วนร้อยละ 50 เข้ารับการศึกษา (พัชรราวลัย วงศ์บุญสิน และคณะ. 2549 : 69) มีการใช้นโยบายการมีส่วนร่วม ในลักษณะหุ้นส่วน (Partnership) ของประชาชน ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นในการจัดการศึกษา ส่งเสริมให้มีการเรียนรู้หนังสือของผู้ใหญ่ ส่งเสริมการเรียนรู้ของประชาชนในบริเวณเขตชายแดน และบริเวณพื้นที่ห่างไกลความเจริญ

ประเทศสมาชิกอาเซียน เช่น ฟิลิปปินส์ ให้ความสำคัญต่อบทบาทของครอบครัวชุมชน ในด้านการจัดการศึกษา และบูรณาการองค์ความรู้ของท้องถิ่นเข้าไปในกระบวนการเรียนรู้ทั้งการศึกษา ในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ทั้งนี้จากแนวการพัฒนานครแห่งการเรียนรู้ เพื่อให้ บรรลุวิธีการที่ชุมชนและท้องถิ่นสามารถตอบสนองและพัฒนาการเรียนรู้ร่วมกันได้ เดวิด บลังเคต์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการแห่งสหราชอาณาจักร ให้ทัศนะว่า การพัฒนาหรือปฏิรูปสังคม เศรษฐกิจนั้น ชุมชนควรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อชุมชน วงจรการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดขึ้นต้องบรรลุเป้าหมายระดับกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับ อนาคตของชุมชนที่ครอบคลุมในระดับกว้างและทั่วถึง ดังนั้นต้องมีการพัฒนาการศึกษาเป็นกลยุทธ์ หลัก เพื่อให้บุคคลมีการพัฒนาความรู้ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญ แล้วเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ เรียนรู้บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ

การศึกษารูปแบบการกระจายอำนาจการศึกษาสู่ชุมชนและท้องถิ่นในระดับสถานศึกษา ของประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และสิงคโปร์ อุทัย บุญประเสริฐ (2547 : 120) สรุปได้ว่า ประเทศสหรัฐอเมริกาชุมชนจะเข้ามาเกี่ยวข้องในระดับของการมีส่วนร่วม (Participatory) ในรูปแบบของหุ้นส่วน (Partnership) เน้นการทำงานร่วมกับฝ่ายบริหารและมีบทบาท กำกับ ไปในตัว ในรูปของคณะกรรมการการศึกษา ตามบทบาทสภาโรงเรียนที่มีชื่อเรียกต่างๆ เช่น School Site Council (SSC), Board of Trustees, School Board, School Committee, School Council

สำหรับประเทศแคนาดา จะมีการกระจายอำนาจไปให้ท้องถิ่นจัดการศึกษาในรูปแบบคณะกรรมการ การศึกษาระดับท้องถิ่น (Local Elected School Boards) มีสภาโรงเรียน School Council ประกอบด้วย พ่อแม่ ผู้ปกครอง ผู้แทนจากชุมชน ทำงานร่วมกับฝ่ายบริหารของโรงเรียนทั้งด้านบริหาร งบประมาณ งานบุคลากรทั้งการกำหนดกฎเกณฑ์และคัดเลือกบุคคลผู้บริหารและครูผู้สอน

ประเทศออสเตรเลีย ใช้วิธีการกระจายอำนาจไปยังสถานศึกษา บริหารจัดการตนเอง (Self Managed School) ในรูปคณะกรรมการบริหารโรงเรียน School Council ประกอบด้วยผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง และสมาชิกจากชุมชนโดยการเลือกตั้ง

ประเทศนิวซีแลนด์ เปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในรูปคณะกรรมการบริหารโรงเรียน (Board of Trustees) และประเทศสิงคโปร์ กำหนดให้มี Board of Governors เหมือนกับประเทศอังกฤษ สำหรับประเทศไทยนับแต่ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ แห่งชาติ พ.ศ. 2540 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ 2542 และฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2545 มาตรา 40 กำหนดให้มีคณะบุคคลในลักษณะ Executive Board คือ คณะกรรมการสถานศึกษาพื้นฐาน ในแต่ละสถานศึกษาทำหน้าที่ร่วมกำหนดนโยบายและกำกับติดตามบริหารในระดับสถานศึกษา โดยเน้นการทำงานร่วมกันในลักษณะหุ้นส่วน (Partnership) มีผู้ปกครอง ชุมชนและทุกฝ่ายที่มีส่วนได้ ส่วนเสีย (Stakeholder) มาทำงานร่วมกัน (อุทัย บุญประเสริฐ. 2547 : 122-123)

สำหรับการจัดการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นนั้น เป็นการปฏิรูปทั้งในเชิงปรัชญา และ โครงสร้างของการบริหารจัดการ โดยมุ่งเน้นการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning Town) มีการสร้างชุมชนต้นแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตและจัดตั้งแหล่งกิจกรรมการเรียนรู้และวัฒนธรรม ชุมชนอย่างหลากหลาย เช่น ศาลาประชาคม ศูนย์การเรียนรู้ตลอดชีวิต ศูนย์วัฒนธรรม ฯลฯ (วิจิต นันทสุวรรณ และจางง แรกพิณิจ. 2541 : 44) นอกจากนี้ในกลุ่มประเทศที่ได้รับการสนับสนุน และส่งเสริมจากองค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (United Nations Educational Scientific and Organization: UNESCO) ได้แก่ ประเทศบังคลาเทศ ภูฏาน เขมร จีน อินเดีย อิหร่าน ลาว มองโกเลีย และพม่า พบว่ามีแนวทางในการจัดการศึกษาในรูปแบบ ของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Center) ซึ่งเป็นศูนย์ที่มีชุมชนและท้องถิ่น การจัดการศึกษานอกระบบ ทั้งในชนบท หมู่บ้าน และชุมชนเมืองหลายแห่ง มุ่งเน้นการสร้างอำนาจ ที่เกิดขึ้นโดยชุมชน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตบนพื้นฐานของอาชีพที่เหมาะสม พบว่าประเทศบังคลาเทศ มีการจัดการด้านการเรียนรู้ โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่ประกอบด้วยพระสงฆ์ ผู้นำ ผู้รู้ และภูมิปัญญา ท้องถิ่นมาร่วมดำเนินการทางการศึกษา

ในด้านบทบาทการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการจัดการศึกษาในระบบ (Formal Education) พบว่าหลายประเทศส่งเสริมให้ผู้นำและผู้รู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนรู้

ในสถานศึกษา ตลอดจนการนำวัฒนธรรมและประเพณีมาให้ผู้เรียนได้ศึกษาเรียนรู้ในด้านการบริหารจัดการนั้นกำหนดให้บุคคลในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในรูปของคณะกรรมการบริหารสถานศึกษาทั้งในสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น นิวซีแลนด์ เกาหลี และประเทศไทย

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดในการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education) ของประเทศต่างๆ พบว่ามีทิศทางที่สอดคล้องกันโดยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงการเปรียบเทียบได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 2 แสดงการเปรียบเทียบการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นพื้นฐาน (Community Based Education)

ประเด็นเปรียบเทียบการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นพื้นฐาน (Community Based Education)			
ประเทศ	การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนและท้องถิ่น	การส่งเสริมและจัดบริการทางการศึกษาของชุมชนและท้องถิ่น	องค์กรจัดการศึกษาของชุมชนท้องถิ่น
สหรัฐอเมริกา	- คณะกรรมการสถานศึกษา School Site Council(SSC) /Board of Trustees/ School Board/ School Committee /School Council	- ผู้นำ ผู้รู้ อาสาสมัคร ส่งเสริมการศึกษาท้องถิ่น	- กระทรวง การศึกษามลรัฐ - เขตการศึกษา (School Dislriacts)
อังกฤษ	- คณะกรรมการบริหารสถานศึกษา School Governing Body	- อาสาสมัคร ส่งเสริมการศึกษาท้องถิ่น	- สำนักงานการศึกษาเมือง - องค์กรบริหารการศึกษาท้องถิ่น

ตาราง 2 (ต่อ)

ประเด็นเปรียบเทียบการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education)			
ประเทศ	การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนและท้องถิ่น	การส่งเสริมและบริการทางการศึกษาของชุมชนและท้องถิ่น	องค์กรจัดการศึกษาของชุมชนท้องถิ่น
แคนาดา	- คณะกรรมการการศึกษาท้องถิ่น Local Elected School Boards - คณะกรรมการสภาโรงเรียน	- อาสาสมัครส่งเสริมการศึกษาท้องถิ่น	
ออสเตรเลีย	- คณะกรรมการบริหารโรงเรียน School Council	- ผู้นำ ผู้รู้ หรืออาสาสมัครท้องถิ่น	
นิวซีแลนด์	- คณะกรรมการบริหารโรงเรียน Board of Trustees - คณะกรรมการสถานศึกษาพื้นฐาน Executive Board	- ผู้นำ ผู้รู้ หรืออาสาสมัครท้องถิ่น	
ญี่ปุ่น	- ทบวงการเรียนรู้ตลอดชีวิต(Lifelong Learning Town) - สภาการเรียนรู้ตลอดชีวิตจังหวัดและท้องถิ่น	- ผู้นำ ผู้รู้ หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น - ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนต้นแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning Model Community)	- องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้แก่ องค์กรบริหารส่วนจังหวัด (Prefecture) เทศบาล (Municipality) เทศบาลนคร (City) เทศบาลตำบล (Village)

ตาราง 2 (ต่อ)

ประเด็นเปรียบเทียบการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education)			
ประเทศ	การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชนและท้องถิ่น	การส่งเสริมและบริการทางการศึกษาของชุมชนและท้องถิ่น	องค์กรจัดการศึกษาของชุมชนท้องถิ่น
กัมพูชา		- หมู่บ้านเครือข่ายการเรียนรู้ Community Lifelong Learning Centres : CLLC	- รัฐบาลกลางและท้องถิ่น
บังคลาเทศ	- คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อเพิ่มโอกาสทางการศึกษาของคนในชนบท	- ผู้นำ ผู้รู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น - ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC :Community Learning Centre)	- รัฐบาลกลาง - ประชาชนในท้องถิ่น
เขมร	- คณะกรรมการศูนย์การเรียนรู้ชุมชนที่ประกอบด้วยพระสงฆ์ ผู้นำ ผู้รู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาร่วมดำเนินการทางการศึกษา	- พระสงฆ์ ผู้นำ ผู้รู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น - ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)	- รัฐบาลกลาง - ประชาชนในท้องถิ่น
ไทย	- คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน	- แหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน	- องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปแบบต่างๆ

สรุปได้ว่าการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education) จะประกอบได้ด้วยส่วนกลางที่กำหนดนโยบายต่างๆ และส่วนท้องถิ่นประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชน ผู้นำ ผู้รู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีส่วนร่วมดำเนินการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

3. บทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้เพื่ออาชีพ (Education for Career)

ในการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career) มุ่งเน้นเป้าหมายที่สำคัญ คือ การตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น ในการสร้างรายได้ และส่งเสริมเศรษฐกิจในระดับครัวเรือน เศรษฐกิจชุมชน พบว่าประเทศอินโดนีเซีย มุ่งเน้นในด้านการศึกษาเพื่ออาชีพทั้งในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน โดยจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น มีทั้งการศึกษาหลักสูตรเสริมรายได้ การฝึกงานในสถานประกอบการ ให้มีความสำคัญกับการเรียนรู้ในครอบครัว โดยจัดเป็นการศึกษานอกระบบเพื่อปลูกฝังค่านิยมทางศาสนา วัฒนธรรมและทักษะอาชีพต่างๆ และจากการศึกษาของวิชิต นันทสุวรรณ และจางง แรกพินิจ (2541 : 44) พบว่าประเทศ ออฟริกาตะวันออก มุ่งเน้นการจัดการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิจกรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ได้แก่ เกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การปั้นหม้อ การจักสาน ฯลฯ

ในกลุ่มประเทศที่ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากองค์กรการศึกษาวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Organization: UNESCO) ได้แก่ ประเทศบังคลาเทศ ภูฏาน เชมร จีน อินเดีย อิหร่าน ลาว มองโกเลีย และพม่า พบว่าแนวทางในการจัดการศึกษาในรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre) ซึ่งเป็นศูนย์ที่มีชุมชนและท้องถิ่นจัดการศึกษานอกระบบทั้งในชนบท หมู่บ้าน และชุมชนเมืองหลายแห่ง มุ่งเน้นการสร้างอำนาจที่เกิดขึ้นโดยชุมชน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตบนพื้นฐานของอาชีพที่เหมาะสม เช่น ประเทศบังคลาเทศ และประเทศภูฏาน ส่งเสริมอาชีพด้าน เกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การปั้น และการจักสาน ให้กับผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา ประเทศเชมร ส่งเสริมอาชีพด้านการให้บริการ ค้าขาย การเลี้ยงสัตว์ การตัดเย็บเสื้อผ้าช่างตัดผม และเสริมสวย ซึ่งมีการจัดการเรียนรู้แบบหลักสูตรระยะสั้น โดยศูนย์ศึกษานอกระบบ และศูนย์อาชีพในชุมชน

ประเทศจีน เป็นประเทศที่มุ่งเน้นให้มีการศึกษาเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจฐานความรู้ ในทุกอาชีพ จึงส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่นำไปใช้กับอาชีพ ด้านเกษตรกรรม เศรษฐกิจและการเกษตรประยุกต์ ตลอดจนการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้ทั่วถึงและมีผู้เข้ารับการศึกษาเพิ่มขึ้น

ประเทศอินเดีย มีการจัดการส่งเสริมการเรียนรู้ในรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน (CLC: Community Learning Centre) จัดการฝึกอบรมด้านอาชีพให้กับประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มสตรี ตามความต้องการของผู้เข้ารับการอบรมและแบ่งกลุ่มเข้ารับการอบรมตามวัย

ประเทศอิหร่าน มีการฝึกอาชีพเคลื่อนที่ โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC : Community Learning Centre) ได้แก่ อาชีพด้านการเกษตร การจักสาน การตัดเย็บเสื้อผ้า การปลูกผัก ทั้งนี้ยังมุ่งเน้นการจัดการเรียนเพื่อส่งเสริมการอ่านออกเขียนได้ การสร้างอำนาจทางความรู้ให้กับประชาชน ตลอดจนสร้าง โอกาสและความเท่าเทียมทางการศึกษาให้กับผู้หญิงและคนในชุมชน โดยการส่งเสริมทักษะชีวิต และการจัดความรู้ที่หลากหลาย

ประเทศลาว มุ่งเน้นการจัดการเรียนรู้ให้กับบุคคลระดับรากหญ้า โดยการส่งเสริมอาชีพด้านเกษตร จัดให้มีการฝึกอบรมด้านอาชีพและสุขภาพ ตลอดจนมุ่งเน้นการอ่านออกเขียนได้ โดยศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)

ประเทศมองโกเลีย มุ่งเน้นการสร้างโอกาสทางการเรียนรู้ในกับคนเร่ร่อน ลูกจ้าง ผู้ใช้แรงงานและช่างฝีมือ ให้มีอาชีพมีงานทำอย่างเหมาะสม และประเทศพม่า มุ่งเน้นการสร้างโอกาสทางการเรียนรู้แบบทางเล็กลำหรับเด็กและคนยากคนจน เพื่อการกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น โดยฝึกอาชีพด้านการเกษตร และปศุสัตว์ มีการฝึกอบรมทักษะอาชีพ และการสร้างห้องสมุดขนาดเล็ก ให้ทั่วถึงจากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดในการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career) ของประเทศต่างๆ ผู้วิจัยได้ประมวลข้อมูลเชิงเปรียบเทียบ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 3 แสดงการเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career)

ประเทศ	ประเด็นเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career)		
	เป้าหมาย	กลุ่มอาชีพ	แนวการจัดการศึกษา
อินโดนีเซีย	- ส่งเสริมรายได้ - ปลูกฝังค่านิยมด้าน ทักษะอาชีพ	- อาชีพท้องถิ่น - นวัตกรรมและ เทคโนโลยีเพื่อ พัฒนาอาชีพ ท้องถิ่น	- ในสถาน ประกอบการ - โดยครอบครัว - การศึกษาในระบบ และนอกระบบ
อัฟริกาตะวันออก	- ส่งเสริมเศรษฐกิจ	- เกษตรกรรม	- การศึกษาโดย
บังคลาเทศ	- สำนักท้องถิ่น - สร้างรายได้ - ส่งเสริมอาชีพผู้ขาด โอกาสทางการศึกษา	เลี้ยงสัตว์ การปั้น และจักสาน	ครอบครัวและ ชุมชน - การฝึกอาชีพในศูนย์ การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)

ตาราง 3 (ต่อ)

ประเด็นเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career)			
ประเทศ	เป้าหมาย	กลุ่มอาชีพ	แนวการจัดการศึกษา
ภูฏาน	- สร้างรายได้	- เกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ การปั้น และจักสาน	- การฝึกอาชีพในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)
เจมร	- ส่งเสริมการมีงานทำ - สร้างรายได้	- การให้บริการค้าขาย เลี้ยงสัตว์ ตัดเย็บเสื้อผ้า ตัดผม เสริมสวย ฯลฯ	- ศูนย์ฝึกอาชีพในชุมชน - ศูนย์การศึกษานอกระบบ - หลักสูตรการเรียนรู้ระยะสั้น
จีน	- ส่งเสริมเศรษฐกิจฐานความรู้ในทุกอาชีพ - พัฒนาศักยภาพรายบุคคลของสังคม	- เทคโนโลยีสมัยใหม่ - เกษตรเชิงนิเวศวิทยา - เกษตรประยุกต์	- การฝึกอาชีพในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)
อินเดีย	- การสร้างอำนาจกลุ่มผู้หญิง	- ส่งเสริมอาชีพตามความต้องการของผู้เข้ารับการอบรมและตามวัย	- การฝึกอาชีพในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)
อิหร่าน	- การสร้างอำนาจทางความรู้ให้กับประชาชน - การสร้างโอกาสและความเท่าเทียมทางการศึกษาให้กับผู้หญิง - ส่งเสริมทักษะชีวิต - การจัดการความรู้ที่หลากหลาย	- การเกษตร การจักสาน เย็บผ้า ปักผ้า - การอ่านออกเขียนได้	- การฝึกอาชีพเคลื่อนที่ - การฝึกอาชีพในชุมชน (CLC: Community Learning Centre)

ตาราง 3 (ต่อ)

ประเทศ	ประเด็นเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career)		
	เป้าหมาย	กลุ่มอาชีพ	แนวการจัดการศึกษา
ลาว	- จัดการเรียนรู้ให้กับ บุคคลระดับรากหญ้า	- การเกษตร - การฝึกอบรมด้าน อาชีพและสุขภาพ - การอ่านออกเขียน ได้	- การฝึกอาชีพในศูนย์ การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)
มองโกเลีย	- การสร้างโอกาส ทางการเรียนรู้ในกับคน เร่ร่อนลูกจ้าง ผู้ใช้ แรงงานและช่างฝีมือ	- งานช่างฝีมือต่างๆ	- การฝึกอาชีพในศูนย์ การเรียนรู้ชุมชน (CLC: Community Learning Centre)
พม่า	- การสร้างโอกาส ทางการเรียนรู้แบบ ทางเลือกสำหรับเด็ก และคนยากคนจน - กระจายรายได้สู่ ท้องถิ่น	- การเกษตร - ปศุสัตว์	- การฝึกอบรมทักษะ อาชีพ - การสร้างห้องสมุด ขนาดเล็กให้ทั่วถึง
ไทย	- พัฒนาคุณภาพชีวิต เตรียมคนเข้าสู่ ตลาดแรงงานความเป็น พลเมืองดี	- ส่งเสริมอาชีพ การพัฒนารายได้	- สถานศึกษาเฉพาะ ด้านทั้งในและนอก ระบบโรงเรียน

4. บทวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบการจัดการเรียนรู้บนฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom Based Education)

ประเวศ วะสี (2540 : 26) กล่าวว่าความรู้เชิงวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านจะอยู่ในการปฏิบัติของชาวบ้านเป็นภูมิปัญญาที่ถูกสร้างมาในวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงวิธีการดำเนินชีวิต หรือวิถีชีวิตทั้งหมดนั่นเอง ซึ่ง พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2546 : 21) กล่าวว่าประเทศไทยน่าจะต้องเปลี่ยนแปลงการศึกษาโดยหมุนกลับไปสู่การศึกษาดั้งเดิมที่ทรงคุณค่าของไทยมากขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาภูมิปัญญาไทยที่มีอยู่ในชุมชนและการศึกษาโดยครอบครัว

แนวคิดในการกระจายอำนาจทางการศึกษาให้กับชุมชนและท้องถิ่นในการจัดการเรียนรู้ที่บ้านของ อัฟริกาตะวันออก พบว่ามีหลักการสำคัญ คือ

4.1 ทุกกลุ่มสังคมไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ ก้าวหน้าหรือล้าหลังต่างมีวิธีการศึกษาของตนเองทั้งสิ้น

4.2 การศึกษารอบคลุมวิถีชีวิตของคนตั้งแต่เกิดจนตาย

4.3 การศึกษาต้องอยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมของชุมชน

4.4 การศึกษาเป็นกระบวนการแห่งพลวัตที่มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาเสมอ

จากการศึกษาของ วิจิต นันทสุวรรณ และจ่านง แรกพินิจ (2541 : 44) พบว่า อัฟริกาตะวันออก มุ่งเน้นกลไกของครอบครัวและท้องถิ่นในการจัดการศึกษา ในรูปแบบของการจัดการศึกษาพื้นบ้าน (Indigenous Education) การเชื่อมโยงการศึกษาเข้ากับวัฒนธรรมของชุมชน มีหลักการว่าการถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นมิติสำคัญของการศึกษาพื้นบ้านนั้น การศึกษาท้องถิ่นเป็นพลังขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมและเป็นพื้นฐานการศึกษาตามอชยาศัย โดยมีฐานคิดในการจัดการศึกษาพื้นบ้าน ดังนี้

ตาราง 4 แสดงการเปรียบเทียบฐานคิดในการจัดการศึกษาพื้นบ้าน

ฐานคิดในการจัดการศึกษาพื้นบ้าน		
เชิงวงจรชีวิต	เชิงห้วงชีวิต	เชิงบริบททางสังคม
วงจรที่ 1 เป็นช่วงแห่งความเป็นเด็กที่จะต้องเรียนรู้และอยู่ในความดูแลของพ่อแม่	ห้วงที่ 1 เป็นช่วงแห่งการศึกษาที่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียงผู้ปกครองและสมาชิกชุมชนจะ	1. ด้านสังคม กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตจากสื่อ เช่น นิทาน ดนตรี ปริศนาคำสั่งสอน พิธีกรรมต่าง ๆ
วงจรที่ 2 เป็นช่วงแห่งการถ่ายทอดพิธีกรรมเพื่อเตรียมความเป็นผู้ใหญ่และขยายการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคม	เสริมสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ทั้งในวิถีชีวิตประจำวันและเทศกาลสำคัญในครอบครัว	2. ด้านเศรษฐกิจ จัดกิจกรรมเกี่ยวกับเศรษฐกิจ เช่น เกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การปั้นหม้อ การจักสาน ส่งเสริมให้เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ตาราง 4 (ต่อ)

ฐานคิดในการจัดการศึกษาที่บ้าน		
เชิงวงจรชีวิต	เชิงห้วงชีวิต	เชิงบริบททางสังคม
<p>วงจรที่ 3 เป็นช่วงแห่งความ เป็นผู้ใหญ่ พร้อมที่จะรับ ใช้สังคมและประเทศชาติ ในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น นักรบ นักการเมือง นักการศาสนา ผู้ทรงภูมิ ปัญญา ผู้พิพากษา ฯลฯ</p>	<p>ห้วงที่ 2 ช่วงการเรียนรู้ บทบาทของสมาชิก ครอบครัว ชุมชนและ สังคมในวงกว้างเป็น ห้วงแห่งความผูกพัน ของเยาวชนที่จะเรียนรู้ และสืบสภารากิจของ ตระกูล ทั้งในด้าน ประเพณีกฎระเบียบและ ค่านิยม</p> <p>ห้วงที่ 3 ช่วงแห่งการอบรม บ่มเพาะเพื่อปลูกฝัง จริยธรรมทางสังคมและ ความเข้าใจเกี่ยวกับ เศรษฐกิจสังคมและ การเมืองท้องถิ่น</p>	<p>3. ด้านการเมือง</p> <p>ตระหนักว่ามีอิทธิพลต่อ การศึกษา การศึกษาที่บ้าน จะเป็นทางเลือกของแต่ละ ท้องถิ่นที่ลดความขัดแย้งได้</p> <p>4. ด้านจิตใจและธรรมชาติ ศาสนาและความเชื่อที่ เชื่อมโยงเข้ากับธรรมชาติ ทำ ให้การศึกษาที่บ้านมี มุมมองที่หลากหลายบน พื้นฐานความเชื่อของแต่ละ สังคม</p>

จากการศึกษาฐานคิดการจัดการศึกษาเรียนรู้ของอัฟริกาตะวันออกที่มีอิสระสอดคล้องกับ สภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนแนวทางการจัดการศึกษาของประเทศญี่ปุ่นที่มุ่งเน้น การพัฒนาชุมชนต้นแบบแห่งการเรียนรู้ในหลายๆ ด้าน พบว่าสอดคล้องกับการจัดการศึกษาของไทย ที่ปรากฏในรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน เช่น ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรีง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช กลุ่มอินแปลงและมหาวิทยาลัยชุมชนนานาชาติบ้านบัว อำเภอกุดปาก จังหวัดสกลนคร มหาวิทยาลัยชาวบ้านตำบลคลองเปือย อำเภอนะ จังหวัดสงขลา ฯลฯ ตลอดจน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ ที่มุ่งพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็ง เช่น เครือข่ายอภัยเมืองน่าน สมาคมฟื้นฟู หมู่บ้านชนบทสงขลา ชุมชนอุ้มไถอีสาน เครือข่ายโรงงานแปรรูปยางพารา และ โรงงานแปรรูป แป้งขนมจีนนครศรีธรรมราช ฯลฯ

ในด้านการจัดการศึกษาในระบบ (Formal Education) พบว่าสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น เกาหลี นิวซีแลนด์ และประเทศไทย ส่งเสริมผู้นำและผู้รู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดการเรียนรู้ในสถานศึกษา โดยนำวัฒนธรรมและประเพณีมาให้ผู้เรียนได้ศึกษาเรียนรู้

ในด้านการศึกษานอกระบบ (Non - Formal Education) พบว่ามีการเชื่อมโยงการเรียนรู้ชุมชนเข้าสู่โรงเรียนได้มากขึ้น ทั้งในต่างประเทศและประเทศไทย เช่น การเรียนรู้ด้านการจัดการเงินทุนออมทรัพย์ สงขลา การจัดการเรียนรู้ชุมชนบ้านน้ำลาด ชัยภูมิ ชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช ในรูปแบบการเชื่อมโยงจากโรงเรียนสู่ชุมชนได้แก่ การดำเนินการกลุ่มออมทรัพย์แบบพัฒนาวงจรชีวิตสงขลาของ ครูชบ ยอดแก้ว กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านน้ำท่วม อำนาจเจริญที่ทำให้ ชุมชนท้องถิ่น และโรงเรียนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันหรือเชื่อมโยงความรู้กันได้ (วิจิต นันทสุวรรณ และจ่านงค์ แรกพินิจ. 2541 : 34)

สำหรับประเทศไทยนั้นพบประเด็นของการศึกษาที่สำคัญหลายประการ คือการเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย การดำรงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ความเป็นไทย โดยอาศัยบุคลากรจากแหล่งความรู้ในชุมชนหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้ในช่วงชีวิตหลังวัยเรียน โดยผ่านการประยุกต์ใช้สื่ออันทันสมัยหรือสื่อพื้นบ้าน และในด้านการจัดการระบบการศึกษาตลอดชีวิต จำเป็นต้องมีการวิจัยเพื่อแสวงหารูปแบบศึกษาตลอดชีวิตที่เหมาะสมกับสังคมไทย ทั้งในด้านการกำหนดหน่วยงานที่รับผิดชอบการบริหารจัดการ การออกกฎหมาย การมีส่วนร่วมของชุมชน การเชื่อมโยงการศึกษาทุกรูปแบบ ตลอดจนการวิจัยเกี่ยวกับความต้องการเรียนรู้ของประชาชน ฯลฯ ซึ่ง รุ่ง แก้วแดง (2538 : 44) กล่าวว่า ควรกระจายอำนาจทางการศึกษาโดยเฉพาะในส่วนของการถ่ายทอดความรู้ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมนั้น ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการ โดยควรมีการดำเนินงานใน 4 ด้าน คือ 1) การกำหนดนโยบาย หรือกรอบของงาน 2) การฝึกอบรมบุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 3) การอุดหนุนงบประมาณ และ 4) การกำหนดตัวชี้วัดผลการปฏิบัติงาน

ทั้งนี้สรุปได้ว่ากระแสการพัฒนาสังคมโดยกระบวนการทางการศึกษานั้นให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ที่มีท้องถิ่นเป็นฐานรากของการพัฒนา (Local Base Development) บนพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณี และความต้องการของท้องถิ่น ที่พบว่าหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ แคนาดา ออสเตรเลีย เกาหลี และญี่ปุ่น มีประเด็นร่วมที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของท้องถิ่นหลายประการคือ

4.1 มีการกำหนดนโยบายและหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง โดยมีการกระจายอำนาจให้แก่รัฐหรือท้องถิ่นบริหารจัดการที่มุ่งเป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และเจตคติที่ถูกต้องให้ประชาชน

4.2 จัดโครงสร้างพื้นฐานเกี่ยวกับเทคโนโลยีในระดับประเทศ

4.3 มีการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ เครือข่ายชุมชนการเรียนรู้ตลอดชีวิต สร้างเมืองการเรียนรู้ และวัฒนธรรมการเรียนรู้ภายในชุมชน

4.4 ส่งเสริมให้ชุมชนเป็นฐานของการพัฒนาการจัดการศึกษาการเรียนรู้ตลอดชีวิต

4.5 ให้ความสำคัญแก่บ้านว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตพัฒนาพ่อแม่ ผู้ปกครองให้เป็น ผู้เรียนรู้ตลอดชีวิต

4.6 ส่งเสริมสถานประกอบให้จัดการศึกษาภายในองค์กรอย่างต่อเนื่อง

5. บทสังเคราะห์รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่น

การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงการเปรียบเทียบแนวคิดการจัดการศึกษาของประเทศต่างๆ ผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยต่อไป ประกอบด้วย 4 รูปแบบ ดังนี้

5.1 รูปแบบที่ 1 รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All)

การจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All) นั้นเป็นการจัดการศึกษาให้กับ ประชาชนทุกเพศ ทุกวัย และวัยผู้ใหญ่ (Ardragogy) เป็นการจัดการศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) ให้ทุกกลุ่มบุคคล ทุกกลุ่มอาชีพ (Career) กลุ่มวัฒนธรรมประเพณี (Cultural) ทุกชุมชน (Community) ตลอดจนกลุ่มผู้ด้อยโอกาสต่างๆ ได้แก่ คนจน คนเร่ร่อน ผู้ถูกทอดทิ้ง ผู้ถูกทำร้ายทารุณ คนพิการ และผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา ฯลฯ สังเคราะห์รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All) โดยจำแนกตามวัยและกลุ่มบุคคล ได้ดังนี้

5.1.1 รูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อคนทุกวัย จำแนกได้ ดังนี้

1) วัยเด็ก (Pedagogy)

2) วัยผู้ใหญ่ (Ardragogy)

5.1.2 การจัดการเรียนรู้ตามกลุ่มบุคคล จำแนกได้ดังนี้

1) กลุ่มอาชีพ (Career) ได้แก่ กลุ่มอาชีพท้องถิ่น

2) กลุ่มวัฒนธรรมประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom)

ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มีแนวปฏิบัติตามวัฒนธรรมประเพณีเดียวกัน กลุ่มผู้นำ ผู้รู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น

3) กลุ่มบุคคลตามถิ่นที่อยู่อาศัย (Community) ได้แก่ ชุมชน ชนกลุ่มน้อย

ผู้อพยพ และคนต่างด้าว

4) กลุ่มผู้ด้อยโอกาส ได้แก่ คนจน คนเร่ร่อน ผู้ถูกทอดทิ้ง ผู้ถูกทำร้ายทารุณ คนพิการ ผู้ขาดโอกาสทางการศึกษา

จากการศึกษานโยบายของประเทศต่างๆ พบว่ามีทิศทางที่สอดคล้องกันตามนโยบาย การจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All) โดยมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังนี้

ตาราง 5 แสดงรูปแบบการจัด

การศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Education for All)		
เป้าหมายและ แนวทางการศึกษา	การศึกษาสำหรับเด็ก	การศึกษาสำหรับผู้ใหญ่
1. เป้าหมาย	1. การศึกษาเพื่อพัฒนาเยาวชนของชาติ ให้มีคุณลักษณะ คุณสมบัติและสมรรถนะตามที่ประเทศชาติกำหนด และพัฒนาเยาวชนให้มีทิศทางและสมรรถนะตามที่ท้องถิ่นต้องการ ได้แก่ ความรู้ ความภาคภูมิใจในท้องถิ่น อาชีพในอนาคตของท้องถิ่น การพัฒนาท้องถิ่น	1. การศึกษาเพื่อการพัฒนาให้เกิดการประกอบอาชีพที่มั่นคง 2. การศึกษาเพื่อความเข้มแข็งด้านสังคมและวัฒนธรรม
2. นโยบาย ทางการศึกษา	การจัดการศึกษาในระบบ 1. ส่งเสริมสิทธิและความเสมอภาคในการศึกษา 2. การจัดการศึกษาภาคบังคับและการอุดหนุนการศึกษา 3. การจัดโอกาสทางการศึกษาให้กับผู้ด้อยโอกาส 4. การจัดการศึกษาสำหรับผู้มีความสามารถพิเศษ	การจัดการศึกษาในระบบนอกระบบ และตามอัธยาศัย 1. การจัดโอกาสทางการศึกษาสำหรับบุคคลทุกวัยทุกช่วงชีวิต 2. การสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต
3. แนวการจัด การศึกษา	การจัดการศึกษาในแนวทางการกระจายอำนาจการศึกษาสู่ท้องถิ่น โดยมีชุมชนเป็นฐาน ประกอบด้วยสถานศึกษา สถาบันครอบครัวสถาบันทางการศึกษา สื่อมวลชน ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลุ่มเพื่อน ศูนย์การเรียนรู้ ศูนย์วัฒนธรรม และเทคโนโลยี ศูนย์การศึกษาทางไกล และ Internet	การจัดการศึกษาในแนวทางการกระจายอำนาจ การศึกษาสู่ท้องถิ่น โดยมีชุมชนเป็นฐานประกอบด้วย ศูนย์การเรียนรู้ สถาบันครอบครัว สถาบันประกอบการ สถาบันทางการศึกษา สื่อมวลชน และอินเทอร์เน็ต

5.2 รูปแบบที่ 2 รูปแบบการจัดการศึกษาโดยชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education)

การศึกษาวิเคราะห์จัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education) พบว่าจะเป็นการกระจายอำนาจทางการศึกษาจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น โดยจำแนกบทบาทหน้าที่ดังนี้

5.2.1 ส่วนกลาง ซึ่งมีหน่วยงานทางการศึกษาของรัฐบาลกลางทำหน้าที่กำหนดนโยบายต่างๆ สนับสนุนด้านงบประมาณ วางแผนตามมาตรฐานและการตรวจสอบทางการศึกษา

5.2.2 ส่วนท้องถิ่น จะนำนโยบายจากส่วนกลางไปสู่การปฏิบัติ วางแผน และการจัดการศึกษานานพื้นฐานและความต้องการของท้องถิ่น จากการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวทางการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน พบว่าในท้องถิ่นของหลายประเทศจัดการศึกษานานพื้นฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom-Based Education) โดยได้ทำการจัดการศึกษาของครอบครัว ชุมชน ประกอบด้วยผู้นำ ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นผู้ให้ความรู้ จัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ ทั้งนี้โดยการมีส่วนร่วมดำเนินการจัดการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบแนวทางการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐานสามารถสังเคราะห์บทบาทของชุมชนและท้องถิ่นในการจัดการศึกษาได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1) บทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการในสถานศึกษา คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษาและในหน่วยงานการศึกษาอื่นๆ ซึ่งพบว่าจะเป็นการมีส่วนร่วม Participatory ให้รูปแบบหุ้นส่วน Partnership

2) บทบาทการส่งเสริมและจัดการทางการศึกษา ได้แก่ บุคลากร หรือคณะองค์กรบุคคล สถานประกอบการ ที่ทำหน้าที่ในฐานะภูมิปัญญาท้องถิ่น สถานประกอบการ ศูนย์ต้นแบบการเรียนรู้ หรือการได้บริหารแหล่งเรียนรู้ในการจัดการศึกษาเรียนรู้ระบบต่างๆ

3) บทบาทการดำเนินงานบริหารจัดการศึกษา ได้แก่ หน่วยงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน ท้องถิ่น ที่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้สรุปสังเคราะห์เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education) ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 6 แสดงรูปแบบการจัดการศึกษาโดยชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education)

การศึกษาโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community Based Education)		
บทบาทของชุมชน	แนวทางการดำเนินงานทางการศึกษา	องค์กร/บุคลากร/ผู้เกี่ยวข้อง
1. บทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา	1. บริหารและกำกับการดำเนินการกิจการทางการศึกษาอย่างมีส่วนร่วม (Participatory) ในรูปแบบหุ้นส่วน (Partnership)	1. คณะกรรมการสถานศึกษา 2. คณะกรรมการเขตพื้นที่การศึกษา 3. คณะกรรมการองค์กรการศึกษาของท้องถิ่น
2. บทบาทการส่งเสริมและจัดบริการทางการศึกษา	2. ส่งเสริมและให้บริการทางการศึกษาทุกระบบแก่สมาชิกในชุมชนหรือท้องถิ่น	1. การศึกษาโดยมีผู้นำ ผู้รู้ และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นผู้ให้การเรียนรู้ 2. การจัดการศึกษาโดยมีองค์กรชุมชน/ชาวบ้าน เป็นผู้ดำเนินการ 3. การจัดตั้งเครือข่ายการเรียนรู้โดยชุมชน 4. สถาบันศาสนาและสถานประกอบการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชน 5. สื่อมวลชน และอาสาสมัครส่งเสริมการศึกษา
3. บทบาทการบริหารการศึกษา	1. การบริหารการศึกษาในระบบ นอกกระบบและตามอัธยาศัย อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต	1. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล องค์กรบริหารส่วนตำบล 2. องค์กรการศึกษาท้องถิ่นและเอกชน

5.3 รูปแบบที่ 3 รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career)

จากการศึกษาเปรียบเทียบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career) ของประเทศต่างๆ ผู้วิจัยได้สรุปสังเคราะห์เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career) ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 7 แสดงรูปแบบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career)

ประเด็นการศึกษาการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Education for Career)		
เป้าหมาย	อาชีพ	การจัดการศึกษา
1. เพื่อเสริมสร้างรายได้ และส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน	กลุ่มอาชีพประกอบด้วย 1. การเกษตร เช่น การเลี้ยงสัตว์ เกษตรเชิงนิเวศวิทยา	1. การศึกษาในระบบนอกระบบ และตามอัธยาศัย 2. การศึกษาเรียนรู้โดยสถานประกอบการ
2. การพัฒนาคุณภาพผลผลิตโดย การพัฒนาฝีมือ และแรงงาน	เกษตรประยุกต์ 2. จักสาน สิ่งประดิษฐ์ และงานช่างฝีมือต่างๆ เช่น ทอเสื่อ ทอผ้า	3. การศึกษาโดยครอบครัว 4. การเรียนรู้โดยชุมชน 5. การฝึกอาชีพในศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (CLC : Community Learning Centre)
3. การใช้นวัตกรรม และเทคโนโลยีพัฒนาคุณภาพผลผลิตและส่งเสริมกระบวนการด้านอาชีพท้องถิ่น	3. อาหารและผลิตภัณฑ์แปรรูป เช่นการทำขนม อาหารสำเร็จรูป 4. การบริการและการท่องเที่ยว ได้แก่ การให้บริการ ค้าขาย ตัดเย็บเสื้อผ้า ตัดผม เสริมสวย ฯลฯ	
4. สร้างโอกาสและสิทธิทางการศึกษาให้กับประชาชนอย่างทั่วถึง	5. กลุ่มอาชีพด้านสุขภาพ 6. กลุ่มอาชีพเชิงวัฒนธรรม และเทคโนโลยี	

สำหรับการศึกษาอาชีพในท้องถิ่นของไทยพบว่ามีจัดการศึกษาทั้งในระบบนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เช่น อาชีพด้านการเกษตรกรรม ได้แก่ การทำไร่ ทำนา ยาสูบ ฯลฯ

อาชีพด้านการจักสาน งานฝีมือ และสิ่งประดิษฐ์ ได้แก่ ฝ้ายทอ ทำทอง คุ้มไม้แกะสลัก การทอเสื่อ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ไม้กวาด ฯลฯ กลุ่มอาชีพด้านอาหารและผลิตภัณฑ์แปรรูป ได้แก่ การทำขนม ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่ม อาหารแปรรูปครัวเรือน และกลุ่มอาชีพด้านบริการและการท่องเที่ยว เช่น การโรงแรมและที่พัก การให้บริการยานพาหนะ การนวด และเสริมสวย ฯลฯ

5.4 รูปแบบที่ 4 รูปแบบการจัดการศึกษานานาชาติของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom Based Education)

การศึกษาแนวคิดในการจัดการศึกษานานาชาติของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom Based Education) ประมวลสรุปสังเคราะห์เป้าหมายการจัดการศึกษา ได้ 3 ประการคือ

5.4.1 การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคล

5.4.2 การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาครอบครัวและชุมชน

5.4.3 การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่นและประเทศชาติ

ตาราง 8 แสดงรูปแบบการจัดการศึกษานานาชาติของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom Based Education)

การจัดการศึกษานานาชาติของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom-Based Education)		
เป้าหมาย	สาระการเรียนรู้	แนวการจัดการศึกษา
1. การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคล	1. การถ่ายทอดพิธีกรรม วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น 2. การถ่ายทอดอาชีพบรรพบุรุษ	1. การจัดการศึกษาโดยครอบครัว 2. การศึกษาโดยมีผู้นำ ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นผู้ให้ความรู้
2. การจัดการเพื่อพัฒนาครอบครัวและชุมชน	1. การเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตประจำวันเทศกาลของครอบครัวและท้องถิ่น 2. การเรียนรู้เชิงเอกลักษณ์ของหญิงชายตามทัศนะของชุมชนและท้องถิ่น	1. การจัดการศึกษาโดยครอบครัวชุมชน 2. การศึกษาโดยมีผู้นำ ผู้รู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นผู้ให้ความรู้ 3. การศึกษาจากตัวแบบ นิทานและพิธีกรรมท้องถิ่น

ตาราง 8 (ต่อ)

การจัดการศึกษาบนฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom Based Education)		
เป้าหมาย	สาระการเรียนรู้	แนวการจัดการศึกษา
3. การจัดการเพื่อ การศึกษาพัฒนา เศรษฐกิจและ สังคมท้องถิ่น และประเทศชาติ	1. การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ทางสังคมและการเมือง 2. การศึกษาพัฒนาทักษะอาชีพการ ส่งเสริมรายได้และพัฒนา เศรษฐกิจ 3. การเรียนรู้วัฒนธรรมและ เทคโนโลยีพื้นฐานและ เทคโนโลยีขั้นทันสมัย	1. การศึกษาโดยมีผู้นำ ผู้รู้ ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นเป็นผู้ให้ความรู้ 2. โดยศูนย์การเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ และสถานประกอบการ

จากการที่ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบการจัดการศึกษาของประเทศต่างๆ และนำมาสังเคราะห์เป็นรูปแบบการจัดการศึกษา ทั้ง 4 รูปแบบคือ 1) รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อคนทั้งมวล (Learning for All) 2) รูปแบบการจัดการศึกษาโดยชุมชนเป็นฐาน (Community Based Learning) 3) รูปแบบการจัดการศึกษาเพื่ออาชีพ (Learning for Career) และ 4) รูปแบบการจัดการศึกษาบนฐานของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (Cultural and Local Wisdom-Based Learning) จะเป็นแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเพื่อนำเสนอรูปแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่นของจังหวัดสุโขทัยที่เหมาะสมต่อไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในปัจจุบัน การจัดการท้องถิ่นได้เปลี่ยนแนวทางการจัดการที่มุ่งสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท้องถิ่นที่กว้างมากขึ้น ดังจะพบว่ามีงานศึกษาวิจัยเพื่อศึกษาผลกระทบจากการท่องเที่ยวและประเมินผลองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยชุมชน ผ่านมิติของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวทางเกษตร และการท่องเที่ยวในรูปแบบอื่นในพื้นที่ต่างๆ มีเป็นจำนวนมาก โดยจะขอยกงานศึกษาที่เกี่ยวข้องบางส่วน ประกอบแนวทางการศึกษาในครั้งนี้

งานวิจัยต่างประเทศ

ยัง และฟลาวเวอร์ส (Young and Flowers. 1982 : 32) ทำวิจัยเรื่อง การศึกษานักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวใน Cook Country Forest Preserve District (CCFPD) ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา พบว่า นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจต่อพื้นที่และลักษณะของป่าไม้ตามธรรมชาติ มีความเงียบสงบและไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมชาติใดๆ ในแหล่งท่องเที่ยว เช่น การก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในด้านนันทนาการ นักท่องเที่ยวมีความต้องการที่จะพักผ่อนในสภาพธรรมชาติมากกว่า

อีไล (Ealine. 1984 : 45) ศึกษาเกี่ยวกับความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อนันทนาการและสวนสาธารณะของเอกชนในนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยการสำรวจประชาชนที่มาเที่ยวจำนวน 9,800 คน โดยใช้แบบสอบถามเพื่อทราบระดับความพึงพอใจในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ 68.82 ความพึงพอใจในการจัดโปรแกรมกิจกรรมนันทนาการอยู่ในระดับมากทั้งชายและหญิงใกล้เคียงกันคิดเป็นร้อยละ 50 สำหรับอาชีพส่วนใหญ่เป็นนักธุรกิจมีความพึงพอใจอยู่ในระดับมากทั้งด้านสภาพพื้นที่และนันทนาการ รองลงมาคือ ข้าราชการ นักเรียน นักศึกษา

แม็คอินทอช และ เกิร์ดเนอร์ (McIntoch and Goeldner. 1986 : 14) ได้ศึกษาและให้แนวคิดอุปสงค์ด้านการท่องเที่ยวหรือความต้องการซื้อสินค้าทางการท่องเที่ยว (Demand to a Destination) ประกอบด้วย “แนวโน้มที่จะเดินทางท่องเที่ยว” (Propensity to Travel) เป็นความเต็มใจที่จะเดินทางหาประสบการณ์ในแหล่งท่องเที่ยวที่เลือกสรรแล้ว ซึ่งมีปัจจัยสำคัญ คือ แรงจูงใจทางการท่องเที่ยว และลักษณะทางจิตวิทยาของนักท่องเที่ยว คือ ลักษณะนิสัยเฉพาะบุคคลของนักท่องเที่ยวที่มีความชอบการท่องเที่ยวแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังมีสถานภาพทางสังคมเศรษฐกิจหรือข้อมูลประชากรศาสตร์ ซึ่งก็คือ ลักษณะทางสังคมและสถานภาพทางเศรษฐกิจของครอบครัว พร้อมด้วยประสิทธิภาพทางการตลาดเป็นตัวชักจูง ซึ่งก็คือ ประสิทธิภาพทางการตลาดของหน่วยงานที่รับผิดชอบให้แหล่งท่องเที่ยวเป็นที่รู้จักและน่าสนใจ

นอกจากแนวโน้มที่จะเดินทางแล้ว ยังมีอุปสรรคหรือ “ความต้านทานการเดินทาง” (Resistance) เข้ามาขัดขวางอีกด้วย ได้แก่ “ระยะทางด้านเศรษฐกิจ” คือ เวลาและต้นทุนในการเดินทางจากที่พักอาศัยไปยังแหล่งท่องเที่ยว “ระยะทางด้านวัฒนธรรม” คือ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวและวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยว “ต้นทุนค่าบริการ” ยิ่งต้นทุนค่าบริการในแหล่งท่องเที่ยวสูงก็ยิ่งเกิดความต้านทานในการเดินทางสูง และ “คุณภาพของการบริการ” ก็เป็นปัจจัยสำคัญ ถ้าคุณภาพการบริการในแหล่งท่องเที่ยวสูง การต้านทานการท่องเที่ยวก็จะต่ำ และสุดท้ายคือ “ฤดูกาล” มีผลต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวมากเช่นกันกล่าวคือ ความดึงดูดใจของแหล่งท่องเที่ยว

จะขึ้นกับช่วงเวลาในปีหนึ่งๆ ด้วย ว่าได้วางแผนท่องเที่ยวพักผ่อนในระยะใด ตัวอย่าง การเล่นสกี ความต้องการจะสูงในฤดูหนาว และความต้านทานต่อการเดินทาง ไปเล่นสกีจะต่ำในฤดูร้อน กล่าวได้ว่า แนวโน้มที่จะเดินทางจะถูกความต้านทานลดทอนบทบาทลง

เอ็ดบัช และ อุคาก้า (Egbuche and Ukaga. 2008 : 25) ได้ทำการศึกษาในเรื่อง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน โดยทำการศึกษาในพื้นที่เมืองชินฮุย มณฑลกวางตุ้ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน คณะผู้วิจัยได้ใช้การประเมินที่มุ่งเน้นการอภิปรายกลุ่มและประเมินผลการมีส่วนร่วมแบบวิธีการออกแบบรวมของดิลแมน (Dillman Total Design Method : TDM) โดยการศึกษานี้จะสังเกตการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนและการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ราบลุ่มเมืองชินฮุย มณฑลกวางตุ้งจีน จากการศึกษาแสดงให้เห็นผลของกิจกรรมในเชิงพาณิชย์มีสูงและเกิดผลกระทบที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมบริเวณชายฝั่งปัจจัยกระทบอื่นๆ รวมถึงกฎหมาย และการจัดการระบบนิเวศ การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หลักเกณฑ์แนวทางสากล และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลนในพื้นที่ เมื่อพิจารณาถึงการท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูง การสำรวจพื้นที่ซึ่งมีความจำเป็นในการติดต่อประสานงานกันในกลุ่มชน ส่งเสริมการศึกษาแก่คนในชุมชน เพื่อเพิ่มมูลค่าและความสำคัญแก่ระบบนิเวศวิทยาและเศรษฐกิจของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแห่งนี้

คาร์ดคา และ เนปาล (Khadka and Nepal. 2010 : 32) ได้ทำการศึกษาเรื่องการตอบสนองของคนในท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เขตพื้นที่อนุรักษ์ อันนาพอนา ประเทศเนปาล ผลการศึกษาพบว่าความแตกต่างที่สำคัญระหว่างสองกลุ่มในแง่ของการมีส่วนร่วมในชุมชน อุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมและการรับรู้ผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วม เนื่องจากมีความแตกต่างเชิงพื้นที่ ความแตกต่างทางประชากร และความแตกต่างทางด้านทัศนคติ สองกลุ่มหมู่บ้านมีความต้องการค่านิยมและแรงจูงใจในการที่ไม่สามารถระบุและปฏิบัติได้ชัดเจน การวิจัยระบุว่าต้องใช้หน่วยงานอนุรักษ์ที่จะสร้างสรรค์ในการกำหนดกลยุทธ์และโครงการที่เหมาะสมกับกลุ่มสังคมเฉพาะ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

งานวิจัยในประเทศ

ธวัชชัย บุญโชติ (2538 : 28) คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศึกษาวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนชนบท : กรณีศึกษาสามเหลี่ยมทองคำ ในบ้านสบรวกซึ่งเป็นที่อยู่ของชาวไทยเชื้อชาติไทยใหญ่ พบว่าการท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาชนบท เพราะที่บ้านสบรวกนี้ ได้ดำเนินการจัดการท่องเที่ยว โดยไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ โดยตรง แต่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นเป็นปัจจัยหลักในการผลักดันการท่องเที่ยวให้ประสบความสำเร็จ โดยบ้านสบรวกได้ใช้กลยุทธ์ 2 ประการในการพัฒนาการท่องเที่ยว คือ การฟื้นฟูวัฒนธรรมดั้งเดิม (Revitalization) และการยอมรับ (Adoption)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ผลจากการพัฒนาโดยใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือทำให้พบว่า การท่องเที่ยวได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การถือครองที่ดินและการใช้ที่ดิน คือชาวบ้านได้เปลี่ยนอาชีพมาทำการท่องเที่ยวมากขึ้น มีรายได้ต่อครัวเรือนสูงขึ้นและราคาที่ดินพุ่งสูงขึ้น ซึ่งกระตุ้นให้เกิดความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรม แต่ในระยะยาว อาจเกิดผลกระทบทางลบได้ถ้าปราศจากการควบคุมหรือดูแลลภาวะทางน้ำ ทัศนียภาพและการรุกคืบพื้นที่ป่าโดยชาวบ้าน ซึ่งจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่อสิ่งแวดล้อมในระยะยาวได้

ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2544 : 22) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ศึกษาวิจัยเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ : ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร ที่ศึกษาถึงระบบและภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร และการท่องเที่ยวมีผลกระทบต่อการปรับตัวทางวัฒนธรรมและศักยภาพของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว รวมถึงจะเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างไร ในพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว 7 แห่ง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยใช้กระบวนการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม PAR (Participatory Action Research) เป็นระยะเวลาในการวิจัย 2 ปี ผลการศึกษาพบว่า 1) บริบทของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตภาคเหนือตอนบน เชื่อมโยงกับปัญหาความด้อยพัฒนาและความเป็นคนชายขอบของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ถูกทำให้เป็น “ผู้ถูกท่องเที่ยว” ถูกเอารัดเอาเปรียบด้านค่าตอบแทนจากบริษัทท่องเที่ยว และถูกกำหนดจากภายนอกว่าเป็นชนชั้นที่ด้อยกว่า ส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆขาดความมั่นใจในตนเอง จนไม่กล้าต่อรองกับภายนอกที่เข้ามาทำลายสภาพแวดล้อม และละเมิดประเพณีและศักดิ์ศรีทางวัฒนธรรมของตนได้ 2) ผลการศึกษาในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากร พบว่า ชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมักมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม สภาพป่าสมบูรณ์ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้นักท่องเที่ยวเลือกมาชม ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ที่อยู่บนความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ มาตั้งแต่อดีตและต่างมีสำนึกร่วมกันเรื่องการใช้และได้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน แต่ประโยชน์จากการท่องเที่ยวที่ผ่านมา กลับตกอยู่กับบริษัทที่นำเที่ยวเป็นจำนวนมาก และส่งผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว คือ การเข้ามาของนักท่องเที่ยวกับการรองรับของทรัพยากรที่ไม่สมดุลกันในระยะยาว ชุมชนจะต้องคิดและวางแผนในการรองรับมากขึ้น รวมไปถึงการร่วมมือกันเป็นเครือข่ายในวงกว้างมากขึ้น เพื่อทำการรักษาสภาพแวดล้อมในระดับที่กว้างกว่าชุมชน หมู่บ้านของตน และการรองรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรตามกฎหมายที่ต้องเร่งผลักดันเป็นจริงมากขึ้น เหล่านี้จะช่วยให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากการจัดการทรัพยากรและการท่องเที่ยวได้มากขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพและนำไปสู่การพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนได้ 3) ในเรื่องของนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศกับศักดิ์ศรีและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมพบว่าการเข้ามาของนักท่องเที่ยวซึ่งเข้ามาพร้อมกับความทันสมัยนั้น

ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งเป็นต้นทุนการท่องเที่ยวอีกประการหนึ่งดังจะพบว่า แบบแผนจารีตและประเพณีที่ชุมชนแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ได้สร้างและแสดงตามวาระและโอกาสสำคัญๆ นั้น ได้ถูกนำมาแสดงให้นักท่องเที่ยวชม (Tourist Display) อย่างพร่ำเพรื่อจนขาดเนื้อหาสาระเดิม และไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง การศึกษาวิจัยในครั้งนี้จึงได้เปิดเวทีการพูดคุยกับชาวบ้านและชุมชนเพื่อค้นหา “ตัวตน” และการสร้างความหมายให้กับวิถีชีวิตโดยผ่านการตีความขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อและพิธีกรรม เพื่อให้มองเห็นความสำคัญของตนเองและเป็นผู้กำหนดว่าพวกเขาต้องการ “นำเสนอ” ตนเองเป็นใครต่อนักท่องเที่ยว และสามารถพลิกบทบาทมาเป็นผู้กำหนดตนเองมากขึ้น เพื่อสร้างความเท่าเทียมกับภายนอกได้

4) ศักยภาพของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว เป็นการสร้างกระบวนการในการจัดการท่องเที่ยวโดยชาวบ้านมีบทบาทสำคัญ คือ เริ่มจากการคัดเลือกตัวแทนจากชาวบ้านเพื่อทำหน้าที่ในการวางแผนและจัดการท่องเที่ยว รวมถึงประสานงานกับส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว จัดทำแผนงานและโปรแกรมการท่องเที่ยวของหมู่บ้าน เตรียมแผน การประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว เตรียมความพร้อมด้านการให้บริการ และมีหน้าที่ประชุมหารือเพื่อติดตามการทำงานและแก้ไขปัญหาต่างๆ เหล่านี้คือ ศักยภาพของชุมชนกับการจัดการด้านการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ 5) การท่องเที่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยพิจารณาจากตัวชี้วัดในเรื่องความสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อม การกระจายรายได้ และโครงการพัฒนาชุมชนที่มีการนำรายได้ จากการท่องเที่ยวมาใช้พัฒนาชุมชนของตนเองท้ายสุดคือเกิดกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดไปยังผู้นำรุ่นใหม่ 6) ปัญหา ข้อจำกัด ที่พบจากการวิจัยคือ ข้อจำกัดในระดับพื้นที่ คือการขาดความเชื่อมั่นของชาวบ้าน ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในชุมชน ความต้องประสิทธิภาพของผู้นำและองค์กรชุมชนในการบริหารจัดการ รวมถึงขาดเครือข่ายชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน และปัญหาการประสานงานจากรัฐที่ขาดคน โยบายส่งเสริมอย่างชัดเจนและการประสานงานกับผู้ประกอบการภาคเอกชน โดยเอกชนมองว่าการบริหารจัดการท่องเที่ยวของชาวบ้านเป็นการแข่งขันกับภาคเอกชน จึงจัดเวทีเพื่อพูดคุยร่วมกันหลายฝ่าย ทั้งนี้ หน่วยงานภาครัฐต้องดำเนินการประสานและสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันในทุกฝ่าย

สินธุ์ สโรบล และคณะ (2546 : 8) ได้ทำการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน ตลอดจนสร้างและพัฒนาฐานข้อมูล รวมทั้งสรุปประสบการณ์ในกระบวนการทำงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ภาคเหนือทั้งหมด 32 โครงการ ผ่านกระบวนการวิจัยโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และรวบรวมไว้ในหนังสือ การท่องเที่ยวโดย ชุมชน : แนวคิดและประสบการณ์พื้นที่ภาคเหนือ โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการประสานงานวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค โดยใช้ประเด็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นแนวทางการศึกษาและเพื่อใช้การวิจัยเป็นเครื่องมือ ในการ

ยกระดับการท่องเที่ยวที่ดำเนินการโดยชุมชน บนฐานคิดที่ว่าทำอย่างไรให้การท่องเที่ยวสร้างความยั่งยืนให้ฐานทรัพยากรและการมีส่วนร่วมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

มณีวรรณ ผิวนิ่ม (2547 : 18) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการและผลกระทบของการท่องเที่ยวกรณีศึกษาชุมชนตลาดน้ำ โดยศึกษาตลาดน้ำสองแห่งคือตลาดน้ำดำเนินสะดวก และตลาดน้ำตลิ่งชัน ผลการศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ตลาดน้ำเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นไปจากเดิม และทำให้ตลาดน้ำสามารถอยู่ต่อไปในสังคมไทยได้ เพราะตลาดน้ำกลายเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน แต่ขณะเดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งสองชุมชนในด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหายะ น้ำเสีย มลพิษทางอากาศ และเสียง การทำลายทัศนียภาพของชุมชนในตลาดน้ำ ทัศนคติและพฤติกรรมของคนในชุมชนต่อนักท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงไป มีการเอาเปรียบและหลอกลวงนักท่องเที่ยวมากขึ้น แต่ผลกระทบด้านบวกที่เกิดคือ การท่องเที่ยวช่วยสร้างงานให้คนในชุมชน ได้พัฒนาคุณภาพชีวิต เนื่องจากการปรับปรุงพื้นที่ ปรับปรุงการคมนาคมและสาธารณูปโภคให้ได้มาตรฐาน และยังช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรมช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนสนใจประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น และช่วยสร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชน จากการศึกษาพบว่า ปัญหาหลักที่ควรได้รับการแก้ไขในการจัดการการท่องเที่ยวตลาดน้ำได้แก่ 1) ปัญหาในการบริหารและการจัดการ เนื่องจากต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย ในการรักษาและดำรงสภาพของตลาดน้ำตามที่นักท่องเที่ยวต้องเห็นไว้ อยู่ต่อไป 2) ปัญหาเกี่ยวกับภาพลักษณ์และรูปแบบของตลาดน้ำ เนื่องจากวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปทำให้ตลาดน้ำหมดบทบาทต่อชุมชน ดังนั้นตลาดน้ำในปัจจุบันจึงถูกสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปทำให้ตลาดน้ำหมดบทบาทต่อชุมชน ดังนั้นตลาดน้ำในปัจจุบันจึงถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อการท่องเที่ยว ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตเหมือนในอดีตอีกต่อไป 3) ปัญหาการหลอกลวงนักท่องเที่ยว คือ การขายสินค้าเกินราคา สินค้าไม่มีคุณภาพ 4) ปัญหาการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวในชุมชนอย่างไม่เป็นธรรม 5) ปัญหาเกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานแก่นักท่องเที่ยว เช่น ความสะอาดของสถานที่ ห้องน้ำสกปรกไม่เพียงพอ ข้อมูลแผ่นพับเป็นภาษาต่างๆ ไม่เพียงพอ

สมพงษ์ รัชไชย และคณะ (2547 : 121) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ความพร้อมในการบริการด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยในกลุ่มจังหวัดริมแม่น้ำโขงตอนล่าง (มุกดาหาร อำนาจเจริญ อุบลราชธานี) ผลการศึกษาความพร้อมของการบริหารการท่องเที่ยวขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆพบว่าจุดแข็งคือ พื้นที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความพร้อมด้านทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่สวยงามเป็นธรรมชาติ และการจัดการกิจการที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว เช่น สินค้าหัตถกรรม เป็นต้น ส่วนจุดอ่อนคือ บุคลากร การขาดงบประมาณสนับสนุนเพื่อสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการรองรับนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ผลกระทบที่เกิดขึ้นทางบวกคือ การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่ดี สร้างอาชีพและเพิ่มการจ้างงาน ส่งเสริมให้มีการวางแผน

วัฒนธรรมประเพณีมากขึ้น ส่วนผลทางลบ ซึ่งมีบ้างไม่มากนัก คือ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น การทำลายแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรธรรมชาติ ความสิ้นเปลืองในการจัดระเบียบท้องถิ่น การแก่งแย่งผลประโยชน์ของคนในท้องถิ่น และความปลอดภัยของนักท่องเที่ยว

สายใจ คุ่มขนาน (ออนไลน์ : 2547) ได้ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กรณีศึกษา ตลาดน้ำตลิ่งชัน เพื่อศึกษาพัฒนาการของการท่องเที่ยวที่ตลาดน้ำตลิ่งชัน และศึกษารูปแบบในการจัดการการท่องเที่ยวที่ตลาดน้ำตลิ่งชัน พบว่า พัฒนาการของการท่องเที่ยวที่ตลาดน้ำตลิ่งชัน แบ่งได้เป็น 3 ช่วงใหญ่ 1) ตลาดน้ำตลิ่งชันในอดีต (ก่อน พ.ศ. 2530) 2) ตลาดน้ำตลิ่งชัน ยุคตลาดสินค้าเกษตร และ 3) ตลาดน้ำตลิ่งชันยุคทัวร์คลอง (พ.ศ.2540 - 2548) พัฒนาการดังกล่าวเป็นการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและโครงสร้างพื้นฐาน เช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นโยบายส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวของระดับประเทศและกรุงเทพมหานคร รวมถึงการผลักดันแนวคิดด้านการมีส่วนร่วม และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และพัฒนาที่สำคัญอีกประการหนึ่งของตลาดน้ำตลิ่งชันคือ เมื่อมีกระแสตื่นตัวเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในช่วงปี พ.ศ. 2545 ตลาดน้ำตลิ่งชันได้นำเอาแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มาใช้ในการจัดการท่องเที่ยวทัวร์คลองที่ตลาดน้ำตลิ่งชันด้วย